

ΑΝΔΡΕΑ Γ. ΚΑΤΣΟΥΡΗ, Δ.Φ.
Ἐπιμελητοῦ τῆς Δ' Ἑδρας τῆς Κλασσικῆς Φιλολογίας

ΤΟ ΜΟΤΙΒΟ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΤΟΝΙΑΣ ΣΤΟ ΑΡΧΑΙΟ ΔΡΑΜΑ

“Ένα μοτίβο¹ έχει πάντοτε διαμορφωμένα όρισμένα στοιχεία, που ένας ποιητής μπορεί να τα επαναλάβει αμετάβλητα, να τα περιορίσει, να τα αυξήσει ή να τα τροποποιήσει. Ο τρόπος της έκμεταλλεύσεώς τους από ένα δραματικό ποιητή είναι συνήθως αποκαλυπτικός για τον ίδιο και για το έργο του, γιατί μάς δείχνει το βαθμό της πρωτοτυπίας και της δημιουργικής φαντασίας του. Μας βοηθά επίσης στην καλύτερη κατανόηση του λογοτεχνικού είδους μέσα στο όποιο κινείται.

“Υστερα από τη διαπίστωση αυτή είναι, νομίζω, περιττό να τονίσω τη σπουδαιότητα της μελέτης του μοτίβου της αυτοκτονίας, που η παρουσία της στο κλασσικό δράμα είναι έντονη. ‘Επί πλέον, η έρευνα αυτή θα ρίξει φως σε ένα σημείο που, παρόλο το άπλετο φως που χύθηκε στο αρχαίο ελληνικό δράμα με την πολύχρονη και αξιόλογη έρευνα μεγάλων φιλολόγων, εξακολουθεί να παραμένει σκοτεινό.

‘Η μελέτη του θέματός μας γίνεται με τρόπο «εικαστικό»: Δίνουμε δηλαδή δυο εικόνες, από τις οποίες η πρώτη μάς δια φωτίζει για τη δραματική έκμεταλλευση της αυτοκτονίας από τους τρεις μεγάλους τραγικούς μας, τον Αίσχύλο, το Σοφοκλή και τον Εϋριπίδη, κι η δεύτερη μάς δείχνει πώς η κωμωδία, Παλαιά, Μέση και Νέα, χρησιμοποιεί αυτό το μοτίβο. Δεν παραλείπουμε να τονίσουμε τα κοινά σημεία, που σε αρκετές περιπτώσεις οφείλονται πιθανότατα σε τραγικές επιδράσεις.

Το μοτίβο της αυτοκτονίας το χρησιμοποιεί πλατιά η Τραγωδία, για να δώσει ένταση στο δραματικό πάθος. Στα σωζόμενα έργα των τριών μεγάλων τραγικών ο Αίσχύλος το έκμεταλλεύεται σε τέσσερα έργα του (*Προμηθέας Δεσμώτης*, *Πέρσες*, *Ικέτιδες*, *‘Αγαμέμνων*), ο Εϋριπίδης σε ένενά (*‘Αλκιστή*, *‘Ανδρομάχη*, *‘Ηρακλής*, *‘Ιππόλυτος*, *Φοίνισσες*, *‘Ικέτιδες*, *‘Ορέστης*, *‘Ελένη*, *Μήδεια*)² κι ο Σοφοκλής σε όλα³.

‘Η αυτοκτονία, είτε σαν κεντρικό είτε σα δευτερεύον μοτίβο, άλλοτε είναι στενά δεμένη με το χαρακτήρα, όπως για παράδειγμα στον

1. Μοτίβο είναι ένα στοιχείο μορφής ή περιεχομένου που με την επανάληψη σε ένα ή περισσότερα έργα του ίδιου ή και περισσότερων συγγραφέων ενός λογοτεχνικού είδους αποκτά μία τυπικότητα. ‘Η δημιουργικότητα ενός συγγραφέα μπορεί να κριθεί από την παραδοσιακή ή μη χρησιμοποίηση ενός μοτίβου.

2. Πρβλ. επίσης την αυτοθυσία στους *‘Ηρακλείδες*, την *‘Εκάβη* και την *ΙΑ*.

3. ‘Εδώ πρέπει να τονίσουμε ότι η εξέτασή μας περιορίζεται μόνο στα έργα που μάς διασώθηκαν άκέραια.

Αϊαντα, κι άλλοτε αναπηδᾷ μέσα ἀπὸ τις νέες καταστάσεις πού γεννιούνται¹. Σχεδὸν πάντοτε ἀφορᾷ τοὺς πρωταγωνιστές, γιατί μόνο αὐτοὶ μποροῦν νὰ πάρουν ἥρωικὲς ἀποφάσεις· ἀντίθετα μὲ τοὺς ἄλλους χαρακτῆρες, εἶναι ἀπρόθυμοι νὰ κάμουν συμβιβασμούς μὲ τοὺς θεοὺς, μὲ ἄλλα πρόσωπα ἢ ἀκόμα καὶ μὲ τὸν ἑαυτό τους².

Οἱ λόγοι πού ὀδηγοῦν στὴν αὐτοκτονία εἶναι πολλοί. Δὲν εἶναι μόνο ἀπελπισία καὶ πόνος, φόβος καὶ ἄγχος, ἀλλὰ καὶ ἡ συναίσθηση τῆς «δύσκειας» καὶ τοῦ «χρέους», πού κάνουν κάποιο πρόσωπο νὰ πάρη τέτοια ἀπόφαση. Τὴν αὐτοκτονία τὴ θεωροῦν τὸ μόνο τρόπο νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὸν πόνο, τὸ φόβο, τὸ ἄγχος καὶ τὴν ἀπελπισία ἢ τὸ μόνο τρόπο γιὰ νὰ ξεπλύνουν τὴ «δύσκεια»³ ἢ γιὰ νὰ κάνουν τὸ «χρέος» τους.

Στὸν Αἰσχύλο τὸ μοτίβο τῆς αὐτοκτονίας βρίσκεται σὲ ἄμεση σχέση μὲ τὸν πόνο καὶ τὴν ἀπελπισία. Ἡ Ἰὼ (*Προμ. Λεσμ.* 582 κ.έ.) δὲν ἀντέχει ἄλλο τις περιπλανήσεις καὶ τὰ βᾶσανα, πού τὴν περιμένουν· ἀρκε-

1. Σὲ ἀρκετὲς περιπτώσεις ἡ αὐτοκτονία εἶναι ἓνα στοιχεῖο δοσμένο ἀπὸ τὸ μῦθο πού ἐκμεταλλεῖται δραματικὰ ἓνας ποιητής, ὅπως γιὰ παράδειγμα εἶναι ἡ περίπτωση μὲ τὸν Αἶαντα. Σὲ ἄλλες ὅμως περιπτώσεις — καὶ αὐτὲς εἶναι οἱ περισσότερες — ἡ ὑλοποίηση ἢ ἡ ἀπειλὴ γιὰ αὐτοκτονία εἶναι στοιχεῖο νέο πού ὁ ποιητής τὸ χρησιμοποιεῖ γιὰ νὰ ἐπιτείνῃ τὸ δραματικὸ πάθος ἢ ἀκόμη καὶ γιὰ νὰ κἀνῃ ἓνα ἀποκρουστικὸ χαρακτῆρα πρὸς ἀνθρώπινο. Παραδείγματα αὐτῆς τῆς κατηγορίας εἶναι ἡ ἀπειλὴ ἢ ἀπόπειρα γιὰ αὐτοκτονία τοῦ Ἑέρξη (*Πέρσες*), τῆς Τέκμησσας (*Αἴας*), τοῦ Ἀδμήτου (*Ἀλκίση*), τῆς τροφοῦ (*Ἰππόλυτος*). Σὲ ἄλλες περιπτώσεις εἶναι δύσκολο, ἀν ὅχι ἀδύνατο, νὰ ξερώμε ἀν προϋπῆρχε αὐτὸ τὸ στοιχεῖο στὸ μῦθο ἢ ἀν εἶναι νέο στοιχεῖο πού ἀνήκει στὸν ποιητή. Παραδείγματα αὐτῆς τῆς κατηγορίας εἶναι ἡ αὐτοκτονία τῆς Ἀντιγόνης (*Ἀντιγόνη*), τῆς Φαίδρας (*Ἰππόλυτος*), τῶν Ἰκέτιδων (*Αἰσχ.* *Ἰκέτιδες*), τῆς Δηιάνειρας (*Τραχίνιαι*), τοῦ Φιλοκτῆτη (*Σοφ. Φιλοκτῆτης*), τῆς Ἰοκάστης (*Φοίνισσαι*), τῆς Μήδειας (*Μήδεια*), τῆς Ἐρμιόνης (*Ἀνδρομάχη*) καὶ τοῦ Ἡρακλῆ (*Ἡρακλεΐδαι*).

2. Ἡ ἀπειλὴ, ἡ ἐπιθυμία καὶ ἡ πραγματοποίηση τῆς αὐτοκτονίας ἀποτελεῖ συνήθως τὸ τελευταῖο σκαλοπάτι στὴν κλιμακωτὴ ἀναδίπλωση τοῦ πάθους ἐνὸς ἥρωα. Ὑπάρχει συνήθως ἡ ψυχολογικὴ καὶ δραματικὴ προετοιμασία, δὲ λείπουν ὅμως καὶ οἱ ἐκπλήξεις.

3. Θεωροῦσαν οἱ ἀρχαῖοι τὴν αὐτοκτονία σὰν ἓνα γενναῖο μέσο γιὰ νὰ ἀποπλύνουν τὴν ἀτιμία; Μιὰ πρώτη ἀπάντηση μᾶς δίνεται μέσα ἀπὸ τὴν ἐξέλιξη τῆς δράσης στὰ ἔργα τῶν τραγικῶν, ὅπου ἀρκετοὶ ἥρωες παίρνουν αὐτὴ τὴν ἥρωικὴ ἀπόφαση. Ἐνισχυτικὸ αὐτῆς τῆς ἀποφῆς εἶναι ὅσα λέει ἡ Ἐκάβη στὴν Ἑλένη στὶς *Τρωάδες*, 1012 κ.έ.: «πού δῆτ' ἐλήφθης ἢ βρόχους ἀρτωμένη ἢ φάσανον θήγους», ἀ γενναῖα γυνὴ δράσειεν ἀν ποθοῦσα τὸν πάρος πόσι;» Παρόμοια πρᾶξευε καὶ ὁ Πλάτων, *Νόμοι* 873 c, γι' αὐτὸν πού αὐτοκτονεῖ «περιωδύνῃ ἀφύκτω προσπεσοῦση τύχῃ ἀναγκασθεῖς» ἢ «αἰσχύνῃς τινὸς ἀπόρου καὶ ἀβίου μεταλαχῶν». Ἀντίθετα ὁ Ἀριστοτέλης, *Ἠθ. Νικ.* V 15 1138a καταδικάζει τὴν αὐτοκτονία τονίζοντας ὅτι ἔτσι ζημιώνεται ἡ πόλη καὶ ὅτι «τις ἀτιμία πρόσεστι τῷ ἑαυτὸν διαφθείραντι».

τὰ αὐτὰ πού ὑπόφερε. Ἀπὸ τὸ πρῶτο τῆς κιόλας τραγοῦδι παρακαλεῖ τὸ Δία νὰ δώσῃ ἕνα τέλος στὰ βάσανά τῆς :

*Πυρὶ με φλέξον, ἢ χθονὶ κάλυπον, ἢ
ποντίοις δάκεσι δὸς βοράν,
μηδέ μοι φθονήσης
εὐγμάτων, ἄναξ.*

Καὶ ὅταν ὁ Προμηθεὺς τῆς φανερώνῃ τί τὴν περιμένει ἀκόμη, ἀντιλαμβάνεται γι ἄλλη μιὰ φορά πὼς δὲν ἀξίζει νὰ ζήσει περισσότερο καὶ σκέφτεται νὰ γκρεμιστῇ ἀπὸ τὸ βράχο (*Προμ. Δεσμ.* 747 κ.έ.) :

*Τί δήτ' ἐμοὶ ζῆν κέρδος, ἀλλ' οὐκ ἐν τάχει
ἔρρωψ' ἐμαντὴν τῆσδ' ἀπὸ στόφλου πέτρας,
ὅπως πέδοι σκήψασα τῶν πάντων πόνων
ἀπηλλάγην ; κρεῖσσον γὰρ εἰσάπαξ θανεῖν
ἢ τὰς ἀπάσας ἡμέρας πάσχειν κακῶς.*

Ὁ Ξέρξης στοὺς *Πέρσες*, 915 κ.έ., μπαίνοντας θρηνεῖ καὶ σκέφτεται τὴ σκληρὴ μοῖρα καὶ τοῦ ἴδιου καὶ τοῦ Περσικοῦ λαοῦ καὶ νιώθοντας νὰ λυγίζουν τὰ πόδια του μπροστά στοὺς γέροντες, ἐπιθυμεῖ νὰ εἶχε κι αὐτὸς σκοτωθῇ μαζί με τοὺς ἄλλους :

*εἴθ' ὄφελε, Ζεῦ, κάμ' μετ' ἀνδρῶν
τῶν οἰχομένων*

θανάτου κατὰ μοῖρα καλύψαι.

Σὲ αὐτὰ τὰ δυὸ ἔργα τὸ μοτίβο τῆς αὐτοκτονίας εἶναι δευτερεύον, γιατί δὲν ἐπηρεάζει τὴ δραματικὴ ἐξέλιξη καὶ δὲν ἐκτείνεται σὲ ὅλο ἢ σὲ μεγάλο μέρος τοῦ ἔργου. Στις *Ἰκέτιδες* ὅμως τὸ μοτίβο αὐτὸ ἐπαναλαμβάνεται περισσότερο ἀπὸ μιὰ φορά, συνδέεται πῶς πολὺ μὲ τὴ δράση καὶ τὸ χαρακτῆρα τῶν Δαναίδων, πού βλέπουν τὸν ἑαυτό τους σὲ μιὰ ἀπελπιστικὴ κατάσταση. Τρεῖς φορές ἀπειλοῦν νὰ αὐτοκτονήσουν τὴν πρώτη φορά στὴν τρίτη στροφή τῆς παρόδου, καὶ μοιάζει μὲ προειδοποίηση πρὸς τοὺς θεοὺς, ὅτι ἂν δὲν τις βοηθήσουν νὰ σωθοῦν, θὰ κρεμαστοῦν ἀπὸ τὰ ἀγάλματά τους (*Ἰκέτ.*, 154-161) :

*Ζῆνα τῶν κεκμηκότων
ἰξόμεσθα σὺν κλάδοις
ἀρτάνας θανοῦσαι
μὴ τυχοῦσαι θεῶν Ὀλυμπίων.*

Τὴν ἴδια ἀπειλὴ τὴν ἐκτοξεύουν καὶ σὰν προειδοποίηση στὸν Πελασγὸ¹ (461-465), πού τὸν κάνει νὰ σκεφτῇ δυὸ φορές καὶ νὰ πάρῃ τελικὰ, κάτω

1. Γιὰ καλύτερη κατανόηση τῆς σκηνῆς μὲ τὸν Ξέρξη, βλ. H. D. Broadhead, *The Persae of Aeschylus*, Cambridge 1960, xxiii.

ἀπὸ τὸ βάρος τῆς σοβαρῆς αὐτῆς ἀπειλῆς, εὐνοϊκῆ ἀπόφαση γιὰ τὶς Δαναΐδες :

Χο. *Εἰ μὴ τι πιστὸν τῶδ' ὑποστήσεις στόλω —*

Βα. *Τί σοι περαίνει μηχανὴ συζωμάτων ;*

Χο. *Νέοις πίναξι βρόετα κοσμήσαι τάδε.*

Βα. *Αἰνιγματῶδες τοῦπος· ἀλλ' ἀπλῶς φράσον.*

Χο. *Ἐκ τῶνδ' ὅπως τάχιστ' ἀπάγξασθαι θεῶν.*

Καὶ στὸ στάσιμον πρὶν ἀπὸ τὴν εἴσοδο τοῦ Αἰγύπτιου κήρυκα (779-782 καὶ 788-791), οἱ Δαναΐδες εἶναι πανικόβλητες καὶ θέλουν νὰμποροῦσαν νὰ χαθοῦν ἀπὸ τῆ γῆ ἢ νὰ κρεμαστοῦν προτοῦ τὶς ἀγγίξῃ ἀνόσιο χέρι :

Μέλας γενοίμαν καπνὸς

νέφεσσι γειτονῶν Διός,

τὸ πᾶν δ' ἄφαντος ἀμπετῆς αἴστος ὡς

κόνις ἄετροθε πτερόγων ὀλοίμαν.

καὶ

θέλομι δ' ἄν μορσίμου

βρόχου τυχεῖν ἐν ἀρτάνας,

πρὶν ἄνδρ' ἀπενκτὸν τῶδε χριμθῆναι χοροῖ'

πρόπαρ θανούσας δ' Ἀΐδας ἀνάσσοι.

Στὸ τέλος ὅμως δὲν πραγματοποιοῦν τὴν ἀπειλή τους, γιὰτὶ βρίσκουν ἐλπίδα σωτηρίας καὶ βοήθεια¹.

Συγκριτικὰ ὁ Σοφοκλῆς χρησιμοποίησε αὐτὸ τὸ μοτίβο πιδ συχνά. Τὸ βρίσκομε σὲ ὅλα τὰ σωζόμενα ἔργα του, ὅπου δὲν ἔχομε μόνο ἀπειλές, ἀλλὰ καὶ ὑλοποίηση τῶν ἀπειλῶν. Ἐξί πρόσωπα αὐτοκτονοῦν στῆ διάρκεια τῆς δράσης τοῦ ἔργου, ὁ Αἶας, ἡ Ἰοκάστη, ἡ Δηιάνειρα, ἡ Ἀντιγόνη, ὁ Αἴμων καὶ ἡ Εὐρυδίκη. Ἀπὸ αὐτὰ μόνο δυὸ εἶναι ἄνδρες².

Ἐρευνώντας τοὺς λόγους τῆς αὐτοκτονίας τους, βλέπομε ὅτι ἡ «δύσκλεια» καὶ ὁ «γέλως», δηλαδὴ ἡ γελοιοποίηση, εἶναι ἐξίσου σημαν-

1. Τὴν ἀπειλὴ αὐτοκτονίας τῆ βρίσκομε ἐπίσης καὶ στοὺς Δικτυουλκοὺς τοῦ Αἰσχύλου, ἓνα σατυρικό ἔργο, ὅπου ἡ Δανάη συλλογίζεται νὰ αὐτοκτονήσῃ, γιὰ νὰ ἀποφύγῃ τὴν ἀτίμωση (Aesch. *Diktyulci*, ἐκδοθὲν ἀπὸ τὸν M. Werre - De Haas, 1961, στ. 778 κ.έ.). Καὶ στὸν Ἀγαμέμνονα ἡ Κλυταίμηστρα μιλώντας στὸν ἄνδρα τῆς γιὰ τὴ δῆθεν δυστυχισμένη ζωὴ τῆς, ὅσο ἔλειπε αὐτὸς, ἰσχυρίζεται ὅτι «πολλὰς ἄνωθεν ἀρτάνας ἐμῆς δέρης ἔλυσαν ἄλλοι πρὸς βίαν λελημμένης» (875-6).

2. Ἡ πλειοψηφία ὅσων αὐτοκτονοῦν ἢ ἀπειλοῦν νὰ αὐτοκτονήσουν εἶναι γυναῖκες : Αἰσχύλος — Ἰώ, Κλυταίμηστρα, Δαναΐδες (Ξέρξης)· Σοφοκλῆς — (Αἶας), Τέκμησσα, Ἰοκάστη, Δηιάνειρα, Ἀντιγόνη, (Αἴμων), Εὐρυδίκη, (Κρέων)· Εὐριπίδης — Ἀλκίσις, (Ἄδμητος), Μήδεια, Ἐρμιόνη, (Ἡρακλῆς), Φαίδρα, (Θησέας), Ἰοκάστη, Ἡλέκτρα, (Ὀρέστης), Εὐάδνη, (Μενοικεύς), Ἰφιγένεια, Μακαρία, Πολυξένη.

τικοὶ ὅπως ὁ πόνος κι ἡ ἀπελπισία. Στὴν περίπτωση τοῦ Αἴαντα τὸ μοτίβο τῆς αὐτοκτονίας εἶναι βασικὸ στὸ χαρακτηρισμὸ του¹. Ἡ ἀποτυχημένη του ἀπόπειρα νὰ σκοτώσῃ τὸν Ὀδυσσεά καὶ τοὺς Ἀτρεΐδες τὸν γεμίσει ντροπὴ κι ἀτίμωση. Γι αὐτὸ θέλει νὰ πεθάνῃ κι ἐκφράζει αὐτὴ τὴν ἐπιθυμία του ἀρκετὲς φορές· πρῶτα ζητᾷ ἀπὸ τὸ χορὸ νὰ τὸν σκοτώσουν (361), γιατί ἔτσι θὰ τὸν σώσουν ἀπὸ τὰ βάσανα· μετὰ θὰ ἤθελε νὰ σκότωνε πρῶτα τὸν Ὀδυσσεά καὶ τοὺς Ἀτρεΐδες κι ὕστερα ἄς πέθαινε κι ὁ ἴδιος (387-391). Ἀλλὰ τὴν εὐαισθησία του σχετικὰ μὲ τὸ «κλέος» καὶ τὸ «γέλωτα» τὴν ἐκφράζει στὴ μεγάλη του ρήση (430-480), ὅπου τὸν βλέπομε νὰ ζυγίζῃ τὴν ἀπόφασή του γιὰ αὐτοκτονία (436, 454, 465). Ἀποροίπτοντας τὴν πρώτη ἐκλογὴ νὰ ἀποπλεύσῃ γιὰ τὴν πατρίδα του, ἐπειδὴ χωρὶς τὰ ἀριστεῖα ντρέπεται νὰ ἀντικρύσῃ τὸν πατέρα του, παραμερίζει καὶ τὴ δεύτερη γραμμὴ δράσης, δηλαδὴ νὰ ἐπιτεθῇ μόνος του ξαφνικὰ ἐνάντια στοὺς Τρῶες καὶ νὰ βρῇ γενναῖο θάνατο, γιατί αὐτὸ θὰ ἔδινε εὐκαιρία στοὺς ἐχθροὺς του νὰ τὸν περιγελάσουν. Μιὰ ἐκλογὴ τοῦ ἀπομένει (479 κ.έ.) :

*Ἄλλ' ἢ καλῶς ζῆν ἢ καλῶς τεθνηκέναι
τὸν εὐγενῆ χρή.*

Αὐτὸς εἶναι ὁ μόνος τρόπος, γιὰ νὰ δείξῃ τὴν εὐγένεια καὶ τὴ γενναιότητα τῆς ψυχῆς του. Αὐτὴ τὴν ἀμετάκλητη ἀπόφασή του τὴ βρίσκουμε καὶ στὸ λόγο του, ὅπου, κρύβοντας τὶς πραγματικὲς του προθέσεις, δίνει γιὰ μιὰ στιγμὴ ἐλπίδες πὼς μπορεῖ νὰ ἀποφευχθῇ ἡ καταστροφὴ (646-692). Τὸ διφοροῦμενο τῆς σημασίας στὰ λόγια του καθὼς φεύγει δίνουν μιὰ βαριά ἀτμόσφαιρα. Τὸν βλέπομε γιὰ τελευταία φορὰ ζωντανὸ στοὺς στίχους 815-865. Ἐδῶ εἶναι μόνος. Μετὰ ἀπὸ μιὰ ἐπίκληση στὸ Δία, τὶς Ἐρινύες καὶ τὸ θάνατο, ἓνα ἀποχαιρετισμὸ στὴν πατρίδα, τὸ φῶς καὶ τὴ φύση, αὐτοκτονεῖ. Εἶναι ἡ μοναδικὴ περίπτωση σὲ ἑλληνικὴ τραγωδία, ποὺ ἡ αὐτοκτονία πιθανότατα γίνεται πάνω στὴ σκηνή, μπροστὰ στὰ μάτια τῶν θεατῶν.

Στὸ ἴδιο ἔργο ἡ «δουρίληπτος νύμφη» τοῦ Αἴαντα, ἡ Τέκμησσα, σὰν ἀκούῃ τὸν ἀφέντη της νὰ εὐχεται τὸ θάνατό του, μὲ μιὰ χειρονομία ἐκφραστικὴ τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ἀφοσίωσής της στὸν Αἴαντα, τοῦ ζητᾷ νὰ εὐχεται καὶ γιὰ τὸ δικό της θάνατο (392-393)² :

*Ὅταν κατεύχῃ ταῦθ', ὁμοῦ κἀμοὶ θανεῖν
εὐχου· τί γὰρ δεῖ ζῆν με σοῦ τεθνηκός;*

1. Στὴν περίπτωση τοῦ Αἴαντα ἡ αὐτοκτονία εἶναι δοσμένη στὸν ποιητὴ ἀπὸ τὸ μῦθο (πρβλ. Ὁμ. Ὀδ. λ 543-567). Αὐτὸ ἐπομένως ποὺ ἔχει μεγαλύτερη σημασία εἶναι ὁ τρόπος ποὺ ὁ Σοφοκλῆς ἐκμεταλλεύεται αὐτὸ τὸ παραδοσιακὸ μοτίβο.

2. Ἐδῶ ὅπως ὅποτε τὸ στοιχεῖο τῆς αὐτοκτονίας τὸ προσθέτει ὁ ποιητὴς γιὰ νὰ δώσῃ ἔμφαση στὸ πάθος τῆς Τέκμησσας.

Δὲν εἶναι μόνο ὁ πόνος ἀλλὰ κι ἡ φιλία, πού σπρώχνει κάποιον στὸ νὰ πεθумаῖ νὰ ἀποθάνη. Ἡ περίπτωση τῆς Τέκμησας εἶναι ἐπίσης μοναδική, γιατί σὰ δούλη πού εἶναι ἀνήκει στὴν κατώτερη κοινωνική τάξη κι ἡ χειρονομία της εἶναι πιὸ ἐντυπωσιακή, παρόλο πού δὲ φτάνει στὸ σημεῖο νὰ πραγματοποιηθῆ τὴν ἀπειλή της.

Ἡ «δύσκληια» εἶναι ἐπίσης ἡ δύναμη πού σπρώχνει τὴν Ἰοκάστη στὴν αὐτοκτονία. Ἐγκαταλείπει τὴ σκηνὴ σιωπηλὴ (OT 1073 κ.έ.), χωρὶς νὰ πῆ κουβέντα γιὰ τὶς προθέσεις της. Ἡ «ἄγρια λύπη» της¹ (1073 κ.έ.) κι ἡ σιωπὴ της κάνουν τὸ χορὸ νὰ ἀνησυχῆσει, ἀλλὰ ὁ Οἰδίποδας παρεξηγεῖ τὴ συμπεριφορὰ της, γιατί πιστεύει πῶς αὐτὴ ἐξηγεῖται ἀπὸ τὴ δυσγένεια τῆς δικῆς του (1079). Ὁ ἀγγελιαφόρος ἀναγγέλλει τὴν αὐτοκτονία της στὸ μεθεπόμενο ἐπεισόδιο (1223 κ.έ.):

1263 οὗ δὴ κρεμαστὴν τὴν γυναικ' ἐσειδομεν
πλεκταῖς ἐώραις ἐμπεπλεγμένην.

Παρόμοια περίπτωση βρῖσκομε καὶ στὶς *Τραχίνιες* (813 κ.έ.)². Ἡ Δηιάνειρα, μαθαίνοντας τί ἔκανε στὸν Ἡρακλῆ κι ἀκούοντας νὰ τὴν κατηγορῆ ὁ γιὸς της γιὰ τὴ δολοφονία τοῦ ἄντρα της, ἐγκαταλείπει τὴ σκηνὴ σιωπηλὴ, κρύβοντας τὶς προθέσεις της. Ἡ συμπεριφορὰ τοῦ Ἰλλου μοιάζει μὲ τοῦ Οἰδίποδα. Οὔτε ὁ Ἰλλος οὔτε ὁ χορὸς ὑποπεύονται τὶς προθέσεις της. Στὸ ἀμέσως ἐπόμενο ἐπεισόδιο ἡ τροφὸς ἀναγγέλλει τὴν αὐτοκτονία της (871 κ.έ.).

Στὸ ἴδιο ἔργο³ ὁ Ἡρακλῆς παρακαλεῖ τὸ Δία νὰ τὸν κτυπήσῃ μὲ τὸν κεραυνό του, γιὰ νὰ τὸν ἀπαλλάξῃ ἀπὸ τοὺς ἀβάστακτους πόνους του :

ὦ Διὸς ἄκτις, παῖσον
ἐνσεισον, ὦναξ, ἐγκατάσκηφον βέλος,
πάτερ, κεραυνοῦ.

Στὴν *Ἀντιγόνη* αὐτοκτονοῦν τρία πρόσωπα, ἡ Ἀντιγόνη, ὁ Αἴμων κι ἡ Εὐρυδίκη⁴. Ἡ Ἀντιγόνη γιὰ νὰ δώσῃ ἓνα γρήγορο τέλος στὰ βά-

1. Ἡ αὐτοκτονία τῆς Ἰοκάστης εἶναι ἐπίσης παραδοσιακὸ στοιχεῖο στὸ μῦθο τοῦ Οἰδίποδα (βλ. Ὁμ. Ὀδ. λ 271 κ.έ. καὶ 277 κ.έ. «ἡ δ' ἔβη εἰς Αἶδαο πυλάρταο κρατεροῖο ἀψαμένῃ βρόχον αἰπὺν ἀφ' ὑψηλοῖο μελάθρου, ᾧ ἄχει σχομένην»). Πρβλ. ὅμως τὴ διαφοροετική ἐκμετάλλευση τοῦ μοτίβου αὐτοῦ ἀπὸ τὸν Εὐριπίδη στὶς *Φοῖνισσές* του.

2. Οἱ δυὸ περιπτώσεις πού ἔχομε στὸν *Οἰδίποδα* καὶ στὶς *Τραχίνιες*, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τοὺς στίχους 39 κ.έ. στὴ *Μήδεια* (ὅπου ἡ τροφὸς μιλώντας γιὰ τὴ *Μήδεια* λέγει «ἐγῶδα τήνδε, δειμαίνω τέ νιν μὴ θηκτὸν ὠση φάσγανον δι' ἥπατος, σιγῆ δόμους εἰσβάσ', ἴν' ἔστρωται λέχος») εἶναι νέα στοιχεῖα πού ἀνήκουν στὸν ποιητὴ:

3. *Τραχ.* 1086-88· πρβλ. 1013 κ.έ., 1035 κ.έ.

4. *Ἀντιγ.* 1221 κ.έ., 1234 κ.έ., 1282 κ.έ.

σανά της· ὁ Αἷμων ἀπὸ ἀπελπισία ποὺ τὴν προκάλεσε ὁ ἀβάστακτος πόνος του ὅταν εἶδε νεκρὴ τὴν ἀγαπημένη του· κι ἡ Εὐρυδίκη ἀπὸ ἀπελπισία ὅταν εἶδε νεκρὸ τὸ γιό της. Ἡ ἀγάπη αὐξάνει τὸν πόνο κι ὁ πόνος σπρώχνει στὴν αὐτοκτονία.

Καὶ σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωση ὁ Σοφοκλῆς ἀκολουθεῖ τὴ φόρμουλα ποὺ βρίσκομε στὶς *Τραχίνιες* μὲ τὴ Δηιάνειρα καὶ στὸν *Οἰδίποδα Τύραννο* μὲ τὴν Ἰοκάστη: Ἡ Εὐρυδίκη ἀκούει τὴ μακρὰ ρῆση τοῦ ἀγγελιαφόρου (1192-1243) καὶ μαθαίνει τὸν τραγικὸ θάνατο τῆς Ἀντιγόνης καὶ τοῦ Αἷμονα· ἀμέσως μετὰ γυρίζει σιωπηλὴ μέσα στὸ σπίτι της, χωρὶς νὰ πῆ τίποτε, κι αὐτὸ βάζει σὲ ὑποψίες τὸ χορὸ καὶ τὸν ἀγγελιαφόρο:

1244 Χο. τί τοῦτ' ἄν εἰκάσειας; ἢ γυνὴ πάλιν
φροῦδῃ, πρὶν εἰπεῖν ἐσθλὸν ἢ κακὸν λόγον.

Αγ. καὶτὸς τεθάμβηκ'· ἐλπίσιν δὲ βόσκομαι
ἄχῃ τέκνου κλύουσιν ἐς πόλιν γόου
οὐκ ἀξιώσειν, ἀλλ' ὑπὸ στέγῃς ἔσω
δμωαῖς προθήσειν πένθος οἰκείον στένειν.
γνώμης γὰρ οὐκ ἄπειρος, ὥσθ' ἁμαρτάνειν.

Χο. οὐκ οἶδ'· ἐμοὶ δ' οὖν ἢ τ' ἄγαν σιγῇ βαρὺ
δοκεῖ προσεῖναι χῆ μάτην πολλὴ βοή.

Αγ. ἀλλ' εἰσόμεσθα, μὴ τι καὶ κατὰσχετον
κρυφῇ καλύπτει καρδίᾳ θυμουμένη,
δόμους παραστείχοντες· εὖ γὰρ οὖν λέγεις.
καὶ τῆς ἄγαν γὰρ ἐστὶ που σιγῆς βάρους.

Παρόμοιο φόβο ἐκφράζει καὶ ὁ χορὸς στὸν *Οἰδίποδα* (1073-75):

τί ποτε βέβηκεν, Οἰδίπους, ὑπ' ἀγρίας
ἄξασα λύπης ἢ γυνή; δέδοικ' ὅπως
μὴ 'κ τῆς σιωπῆς τῆσδ' ἀναρῶξει κακά.

Καὶ στὶς *Τραχίνιες* πάλι ὁ χορὸς λέγει στὴ Δηιάνειρα (813-814):

τί σ' ἴγ' ἀφέρπεις; οὐ κάτοισθ' ὀθούνεκα
ξυνηγορεῖς σιγῶσα τῷ κατηγόρῳ;

Μετὰ ἀπὸ σύντομο χρονικὸ διάστημα, ὁ ἐξάγγελος πληροφορεῖ τὸν Κρέοντα ὅτι ἡ γυναίκα του αὐτοκτόνησε (1277 κ.έ.). Παρόμοια καὶ στὸν *Οἰδίποδα* καὶ τὶς *Τραχίνιες*. Ἀντίθετα μὲ τὸν Αἷμονα καὶ τὴν Εὐρυδίκη, ὁ Κρέοντας, παρόλο ποὺ ἔχασε γυναίκα καὶ παιδι κι εὐχεται γιὰ μιὰ στιγμὴ τὸ θάνατό του, δὲν τολμᾷ νὰ προχωρήσῃ.

Ἄδιαφορία γιὰ τὴ ζωὴ τους ἢ ἐπιθυμία νὰ πεθάνουν ἢ ἀκόμη ἀπόπειρα αὐτοκτονίας βρίσκομε καὶ σὲ ἄλλα ἔργα, ὅπως π.χ. στὴν *Ἠλέκτρα*, τὸν *Οἰδίποδα Τύραννο*, τὸν *Οἰδίποδα ἐπὶ Κολωνῶν* καὶ τὸν *Φιλοκτήτη*.

Ἡ εἶδηση πῶς ὁ Ὀρέστης εἶναι νεκρὸς νεκρῶνει καὶ τὶς ἐλπίδες

τῆς Ἡλέκτρας· ἄς τῆ σκοτώση κάποιος· δὲ νοιάζεται, γιατί ἀντίθετα ὁ θάνατος εἶναι γι αὐτὴ πράγμα ποθητὸ (Ἡλ. 821-822):

ὡς χάρις μὲν, ἦν κτάνη,
λύπη δ', ἐὰν ζῶ· τοῦ βίου δ' οὐδεὶς πόθος.

Αὐτὴ ἡ ἐπιθυμία της αὐξάνει πιὸ πολὺ, σὰν κρατῆ στα χέρια της τὸ ἀγγεῖο μὲ τὰ δῆθεν λείψανα τοῦ Ὁρέστη. Τὸ ζενιθ τοῦ πόνου της, πού εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς μεγάλης της ἀγάπης γιὰ τὸν ἀδελφὸ της, τὴν κάνει νὰ θέλῃ τὸ θάνατό της καὶ τὰ δικά της λείψανα νὰ μποῦν στὸ ἴδιο ἀγγεῖο (1165 κ.έ.):

τοιγὰρ σὺ δέξαι μ' ἐς τὸ σὸν τόδε στέγος,
τὴν μηδὲν ἐς τὸ μηδέν, ὡς σὸν σοὶ κάτω
ναίω τὸ λοιπόν. Καὶ γὰρ ἦνικ' ἦσθ' ἄνω,
ξὺν σοὶ μετεῖχον τῶν ἴσων· καὶ νῦν ποθῶ
τοῦ σοῦ θανοῦσα μὴ ἀπολείπεσθαι τάφου.

Αὐτὴ ἡ πολὺ τραγικὴ καὶ συναισθηματικὴ κατάσταση γρήγορα θὰ μεταβληθῆ στὸ ἀντίθετό της, στὸ ζενιθ τῆς χαρᾶς καὶ τῆς εὐτυχίας μὲ τὴν ἀναγνώριση τοῦ ἀδελφοῦ της.

Ὁ Οἰδίποδας, τρομοκρατημένος ἀπὸ τὸ χρησμὸ ὅτι θὰ σκοτώσῃ τὸν πατέρα του καὶ θὰ νυμφευτῆ τὴ μάνα του, θέλει νὰ χαθῆ προτοῦ συμβῆῖ κάτι τέτοιο (ΟΤ. 830-833). Κι ὅταν βρῆκε τὴν ἀλήθεια, ἐκφράζει ἐπανειλημμένα τὴν ἐπιθυμία του νὰ εἶχε πεθάνει τὴ μέρα πού τὸν ἐξέθεσαν, γιατί ἔτσι δὲ θὰ ἔφτανε σὲ αὐτὴ τὴ γεμάτη ἀτίμωση κατάσταση (1157, 1349 κ.έ., 1391 κ.έ.). Καὶ στὸν *Οἰδίποδα ἐπὶ Κολωνῶ*, παρακαλεῖ τις Ἐρινύες νὰ δώσουν ἕνα τέλος στίς συμφορᾶς του (101 κ.έ.).

Ὁ Φιλοκτῆτης βασανίζεται τόσο πολὺ ἀπὸ τὸν πόνου του, ὥστε ζητᾶ πότε ἀπὸ τὸ Νεοπτόλεμο νὰ τοῦ κόψῃ τὸ πῶδι ἢ νὰ τὸν κάψῃ καὶ πότε ἀπὸ τῆ γῆ καὶ τὸ θάνατο νὰ τὸν πάρουν (Φιλοκτ. 747-750, 797-803, 819-820). Ἀλλὰ τότε μόνο φτάνει πολὺ κοντὰ στὸ σημεῖο τῆς αὐτοκτονίας, ὅταν κατάλαβε πὼς τὸν ξεγέλασε ὁ Νεοπτόλεμος κι ὅτι, στερημένος ἀπὸ τὰ βέλη του καὶ τὸ τόξο του, δὲν μποροῦσε νὰ σκοτώσῃ τὸ μεγαλύτερό του ἐχθρό, τὸν Ὀδυσσεά. Εἶναι ἀποφασισμένος νὰ μὴν πάῃ στὴν Τροία μὲ κανένα τρόπο. Κι ὅταν ἀποπειρᾶται νὰ ριχτῆ ἀπὸ τὸ βράχο, ὁ Ὀδυσσεάς τὸν ἐμποδίζει (1001 κ.έ.)¹:

κρᾶτ' ἐμὸν τόδ' αὐτίκα
πέτρα πέτρας ἄνωθεν αἰμάξω πεσών.

Μετὰ τὴν ἀποχώρηση τοῦ Ὀδυσσεά καὶ τοῦ Νεοπτολέμου, ὁ Φιλοκτῆτης ζητᾶ ἀπὸ τοὺς συντρόφους τοῦ Ὀδυσσεά (δηλ. τὸ χορὸ) νὰ τοῦ δώ-

1. Ἐπειδὴ ὑπάρχει καὶ στὸν *Φιλοκτῆτη* τοῦ Αἰσχύλου τὸ στοιχεῖο τῆς αὐτοκτονίας, ὁ Σοφοκλῆς θὰ πρέπει νὰ τὸ πῆρε ἀπὸ τὸν Αἰσχύλο.

σουν ἓνα ξίφος, λέγοντας ὅτι θέλει νὰ αὐτοκτονήσῃ. Ὁργή, μίσος, ἀπελπισία καὶ πόνος τὸν σπρώχνουν πρὸς τὴν αὐτοκτονία (1204 κ.έ.). Σὲ μιὰν ἄλλη περίπτωση ἐπιθυμεῖ τὸ θάνατο, γιατί τὸ βρίσκει δύσκολο νὰ ἀρνηθῆ τὴ συμβουλὴ τοῦ Νεοπτόλεμου (1348 κ.έ.).

Ὁ Εὐριπίδης χρησιμοποιεῖ τὸ μοτίβο τῆς αὐτοκτονίας σὲ ἑννέα ἀπὸ τὰ σωζόμενα ἔργου του. Στὰ περισσότερα ἢ αἰτία εἶναι παραδοσιακὴ, δηλαδὴ πόνος καὶ δύσκλεια. Ἔτσι ὁ χορὸς στὴν Ἔλκηστη μιλώντας γιὰ τὸν Ἄδμητο λέει ὅτι γι αὐτὴ τὴ συμφορὰ, δηλαδὴ τὸ θάνατο τῆς Ἔλκηστης, ἀξίζει νὰ σκοτωθῆ κανεὶς (228-230) :

*αἰαῖ· ἄξια καὶ φαγᾶς τάδε,
καὶ πλεόν ἢ βρόχῳ δέσσην
οὐρανίῳ πελάσσαι ;*

Ὁ Ἄδμητος ἀντικρῦζοντας τὸ σπῖτι του γιὰ πρώτη φορὰ μετὰ τὴν κηδεὶα τῆς Ἔλκηστης ἀντιλαμβάνεται τὴ συμφορὰ του, ζηλεύει τοὺς νεκροὺς καὶ παρακαλεῖ νὰ εἶχε πεθάνει (861 κ.έ.). Ἐπαναλαμβάνει ἀργότερα αὐτὴ τὴν ἐπιθυμία του, ὅταν παραπονιέται πὼς ὁ χορὸς τὸν ἐμπόδισε νὰ ρίξῃ τὸν ἑαυτὸ του στὸ ἴδιο μνῆμα μὲ τὴν Ἔλκηστη (895 κ.έ.). Παρόλη του ὅμως τὴ θλίψη δὲν αὐτοκτονεῖ.

Καὶ ἡ Ἐλένη, ὅταν συλλογίζεται τὴν ἀπελπιστικὴν κατάστασιν στὴν ὁποία βρίσκεται (255-305), σκέφτεται ἐπίσης τὴν αὐτοκτονία σὰ λύτρωσιν: «τί δῆτ' ἔτι ζῶ ; τί ν' ὑπολείπομαι τύχην ;» (293) «θανεῖν κράτιστον» (298). Οἱ λόγοι ποὺ τὴ σπρώχνουν σὲ αὐτὴ τὴ σκέψιν τῆς αὐτοκτονίας εἶναι πολλοί: ἡ δύσκλεια (270), τὰ βάρβαρα ἤθη (274), τὸ ὅτι δὲν ἔχει φίλους (274), τὸ ὅτι ἐγίνε δούλη (275), τὸ ὅτι πέθανε, ὅπως πιστεύει, ὁ ἄντρας τῆς (277-9), ἡ μητέρα τῆς (280) καὶ οἱ Διόσκουροι (284 κ.έ.), ἐπὶ πλεόν διότι ἡ μοναχοκόρη τῆς «ἄνανδρος πολιά παρθενεύεται» (283), καὶ τὸ χειρότερον ὅτι, ἂν πάῃ στὴν πατρίδα τῆς, θὰ τὴ διώξουν, γιατί θὰ νομίζουν ὅτι αὐτὴ εἶναι ἡ Ἐλένη ποὺ κλέφτηκε μὲ τὸν Πάρι καὶ πῆγε στὴν Τροία, μὲ ἄλλα λόγια δηλαδὴ ἡ ἀτίμωσιν¹.

Ἡ Μήδεια βλέποντας νὰ ἔχῃ χάσει τὸν ἄνδρα τῆς ἐπιθυμεῖ νὰ πεθάνῃ (226 κ.έ. Πρβλ. 40 κ.έ.)². Αὐτὴ ἡ μεγάλη συμφορὰ τὴν ὀδήγησε

1. Καὶ στὸν Ὅμηρον (Ἰλ. Γ. 171 κ.έ.) ἡ Ἐλένη μιλώντας στὸν πενθερὸ τῆς τὸν Πρίαμο ἐκφράζει τὴν ἐπιθυμία νὰ εἶχε πεθάνει ὅταν ἀκολούθησε στὴν Τροία τὸν Πάρι. Ἐπιθυμία ἢ ἀπόπειρα γιὰ αὐτοκτονία βρίσκουμε καὶ σὲ ἄλλα σημεῖα στὸν Ὅμηρον: Ὀδ. κ 49 κ.έ. ὁ Ὀδυσσεύς γιὰ νὰ γλυτώσῃ ἀπὸ τὰ βάρβαρα σκέφτεται «πεσὼν ἐκ νηὸς ἀποφθίμην ἐνὶ πόντω», Ἰλ. Σ 32 κ.έ. ὁ Ἀντίλοχος κρατοῦσε τὰ χέρια τοῦ Ἀχιλλέου, ὅταν ὁ τελευταῖος ἔμαθε τὸ θάνατο τοῦ Πατρόκλου, ἐπειδὴ φοβόταν «μὴ λαίμῳ ἀπαμήσειε σιδήρῳ».

2. Στὴ μακρὰ ῥῆσιν τῆς (214-266) ἡ Μήδεια ἐκφράζει τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους «χάριν μεθεῖσα κατθανεῖν χρῆζω»: δύσκλειαν 218, εὐκλεεῖς 236, ἔρημος ἀπολις οὐδ' ὑβρίζομαι 255, οὐ μητέρ', οὐκ ἀδελφόν, οὐχὶ συγγενῆ... ἔχουσα 257.

στην έκδικηση σκοτώνοντας τη μέλλουσα νύμφη και τὸν πατέρα της καθώς και τὰ δικά της παιδιά, ὄχι ὅμως στὴν αὐτοκτονία, κάτι ποὺ τὸ φοβότανε ἢ τροφὸς (40 κ.έ.) καὶ τὸ πεθυμοῦσε καὶ ἡ ἴδια (226-7). Ἐδῶ ὁ Εὐριπίδης παρασύρει λίγο τοὺς θεατὲς του, ὥστε οἱ μετέπειτα πράξεις τῆς Μήδειας νὰ ἔρθουν, χωρὶς νὰ τὶς περιμένουν.

Φόβος καὶ δύσκλεια κάνουν τὴν Ἑρμιόνη νὰ ἀποπειραθῆ νὰ αὐτοκτονήσῃ (*Ἄνδρομ.* 807 κ.έ., 811 κ.έ., 841 κ.έ.). Τὴν ἐμποδίζουν ὅμως οἱ δοῦλοι της. Στὴν ἀρχὴ ἡ τροφὸς μιλώνοντας στὶς Φθιώτιδες γυναῖκες ποὺ ἀποτελοῦν τὸ χορὸ τοὺς φανερῶνει ὅτι ἡ Ἑρμιόνη «κατθανεῖν θέλει», γιὰτὶ τρέμει μήπως ὁ σύζυγός της τιμωρώντας τὴν γι' αὐτὰ ποὺ ἔκανε τῆς διώξῃ ἀτιμωτικά ἀπὸ τὸ σπίτι ἢ τὴ σκοτώσῃ. Λέγει ἐπίσης γιὰ τὴν Ἑρμιόνη ὅτι

811 μόλις δέ νιν θέλουσαν ἀρτῆσαι δέρον
εἴργοσι φύλακες δμῶες ἔκ τε δεξιᾶς
ξίφη καθαρχάζουσιν ἐξαιρούμενοι.

καὶ γιὰ τὸν ἑαυτὸ της «εἴργουσι» ἀγχόνης κάμνω» καὶ ζητᾶ τὴ βοήθεια τοῦ χοροῦ, γιὰ νὰ τὴ μεταπέισουν (802-819). Μετὰ ἀπὸ αὐτὸ ἡ Ἑρμιόνη, ὅπως παρατηρεῖ ὁ χορὸς, «δωμάτων... ἐκπερᾶ φεύγουσα χεῖρας προσπύλων πόθῳ θανεῖν». Βγαίνοντας εἶναι σὲ ἔξαλλη κατάσταση, τραβᾷ τὰ μαλιά της, σκίζει τὰ μάγουλά της μὲ τὰ νύχια της, γυμνώνει τὰ στήθια της καὶ διαμαρτύρεται στὴν τροφὸς της λέγοντας:

841 τί μοι ξίφος
ἐκ χερὸς ἠγγρεύσω;
ἀπόδος, ὦ φίλα, ἴποδος, ἴν' ἀνταίαν
ἐρείσω πλαγάν' τί με βρόχων εἴργεις;

Δύσκλεια εἶναι ἐπίσης ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο ὁ Ἑρακλῆς συλλογίζεται τὴν αὐτοκτονία (*Ἑρακλ.* 1146 κ.έ., 1247, 1301 κ.έ.), μὲ τὴν ἐπέμβαση ὅμως τοῦ Θεσέα καὶ μὲ τὴ φιλία του ἀλλάζει πρόθεση, γιὰτὶ πείθεται πῶς εἶναι δειλία τὸ νὰ αὐτοκτονήσῃ.

Ἡ αὐτοκτονία, ὅπως εἴπαμε, εἶναι ἓνα μέσο γιὰ νὰ λυτρωθῆ ἓνας ἥρωας ἀπὸ μιὰ μεγάλη καὶ ἀβάστακτη ἀτίμωση ἢ συμφορὰ. Αὐτὴ τὴ λύση τὴν προτιμοῦν πολλοὶ ἥρωες τῆς τραγωδίας. Ὁ Εὐριπίδης στὸν *Ἑρακλῆ* ἴσως γιὰ πρώτη φορὰ εἰσηγεῖται μιὰ νέα διέξοδος, μιὰ νέα λύτρωση· ἀπορρίπτοντας τὴν αὐτοκτονία, βρίσκει λύτρωση στὴ φιλία¹. Ἡ ἀντίδραση τοῦ Θεσέα στὴ σκέψη τοῦ Ἑρακλῆ γιὰ αὐτοκτονία εἶναι χαρακτηριστικὴ:

1. Βλ. 1241 κ.έ. καὶ ἰδιαίτερα 1248, 1254. Βλ. ἐπίσης τὴ ρῆση τοῦ Θεσέα ὅπου μὲ ἐπιχειρήματα ὑποστηρίζει τὴ λύση τῆς φιλίας, στ. 1313-1339.

- 1246 Θη. δράσεις δὲ δὴ τί; ποῖ φέρῃ θυμούμενος;
 Ηρ. θανάων, θθενπερ ἦλθον, εἶμι γῆς ὕπο.
 Θη. εἰρηκας ἐπιτυχόντος ἀνθρώπου λόγους.
 Ηρ. σὺ δ' ἐκτὸς ὦν γε συμφορᾶς με νουθετεῖς.
 Θη. ὁ πολλὰ δὴ τλᾶς Ἑρακλῆς λέγει τάδε;
 Ηρ. οὐκ οὖν τσαυτὰ γ' εἰ μέτρον μοχθητέον.
 Θη. εὐεργέτης βροτοῖσι καὶ μέγας φίλος;
 Ηρ. οἱ δ' οὐδὲν ὠφελοῦσί μ', ἀλλ' Ἦρα κρατεῖ.
 Θη. οὐκ ἂν σ' ἀνάσχοιθ' Ἑλλὰς ἀμαθία θανεῖν.

Ἐκ τῆς δὲ δὴ δὴ (687, 717) αὐτοκτονεῖ καὶ ἡ Φαίδρα (Ἰππόλ. 599 κ.έ., 687 κ.έ., 726 κ.έ., 776 κ.έ.). Τὴν ἀπόφασή της νὰ αὐτοκτονήσῃ δὲν τὴν κρύβει· ἀντίθετα, ὅταν, μετὰ τὴν ἀποκάλυψη τοῦ ἔρωτά της ἀπὸ τὴν τροφὸν καὶ τὴν φωνὴν τοῦ Ἰππόλυτου, οἱ γυναῖκες τοῦ χοροῦ τὴν ρωτοῦν τί θὰ κάνῃ, ἡ Φαίδρα ἀπαντᾷ (599-600):

οὐκ οἶδα πλὴν ἐν κατθανεῖν ὅσον τάχος,
 τῶν νῦν παρόντων πημάτων ἄκος μόνον.

Ἡ σφοδρὴ συζήτηση τοῦ Ἰππόλυτου καὶ τῆς τροφῆς, ποὺ ἄρχισε μέσα στὸ σπίτι, συνεχίζεται πάνω στὴ σκηνή (601 κ.έ.) καὶ ὁ Ἰππόλυτος κακίζει γενικὰ τὴν γυναῖκα καὶ εἰδικότερα τὴν Φαίδρα. Μετὰ τὴν ἀναχώρησή της γίνεται σφοδρὴ συζήτηση μεταξὺ τῆς Φαίδρας καὶ τῆς τροφῆς (μέχρι τὸ στίχο 709). Ἀμέσως μετὰ, ἀφοῦ ἡ Φαίδρα ζητᾷ τὴν συνδρομὴν τῶν γυναικῶν τοῦ χοροῦ, φανερώνεται τὸ σκοπὸν της: θὰ αὐτοκτονήσῃ «ὡστ' εὐκλεᾶ... παισὶ προσθεῖναι βίον» καὶ ἐπὶ πλέον λέγει:

719 οὐ γάρ ποτ' αἰσχυνῶ γε Κρησίους δόμους,
 οὐδ' ἐς πρόσωπον Θεσέως ἀφίξομαι
 αἰσχροῖς ἐπ' ἔργοις οὐνεκα ψυχῆς μιᾶς.

Ἡ ἀπόφασή της νὰ αὐτοκτονήσῃ εἶναι ὀριστικὴ, σκοπεύει ὅμως μὲ τὸ θάνατό της νὰ ἐκδικηθῇ καὶ τὸν Ἰππόλυτο. Μὲ αὐτὴ τὴν πρόθεση φεύγει στὸ στίχο 731. Μετὰ τὸ χορικὸν (732-775), ἀκούονται μέσα ἀπὸ τὸ σπίτι οἱ φωνὴν τῆς τροφῆς ποὺ λέγοντας ὅτι ἡ Φαίδρα κρεμάστηκε καλεῖ σὲ βοήθεια (776-789). Ἡ αὐτοκτονία της εἶναι ἕνα στοιχεῖο ποὺ ἐμποδίζει τὸν Θεσέα νὰ δῇ τὴν ἀλήθεια καὶ ἔτσι γίνεται αἰτία νὰ καταραστῇ ὁ Θεσέας τὸ γιό του ποὺ βρίσκει ἔτσι τραγικὸν θάνατο. Ὅταν τελικὰ ἡ Ἄρτεμις ἀποκαλύπτει τὴν ἀλήθεια, ὁ Θεσέας θέλει νὰ πεθάνῃ αὐτὸς ἀντὶ ὁ Ἰππόλυτος (1410).

Ἡ Ἰοκάστη στὴν Φοίνισσες σκοτώνεται πάνω στὰ κορμιὰ τῶν παιδιῶν της «ὕπερπαθήσασα» (1456 κ.έ.)¹. Τὴν εἶδηση τῆς αὐτοκτονίας

1. Ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι στὸ Σοφοκλῆ ἡ Ἰοκάστη αὐτοκτονεῖ μόλις μαθαίνει τὴν πραγματικὴν τῆς σχέσεως μὲ τὸν Οἰδίποδα μὲ τὴν μέθοδο τῆς ἀγχόνης. Ἐδῶ διαφέρει καὶ ὁ χρόνος καὶ οἱ περιστάσεις καὶ ἡ μέθοδος τῆς αὐτοκτονίας της.

της τῆ δίνει ὁ ἀγγελιαφόρος στὸν Κρέοντα (1427-1459): Ἡ Ἰοκάστη φτάνει ἀργά, ὅταν πιά τὰ παιδιὰ της ἦταν θανάσιμα λαβωμένα· κλαίει καὶ θρηνεῖ γιὰ τὴ συμφορὰ ποὺ τῆ βρῆκε, κι αὐτὴ καὶ ἡ Ἀντιγόνη. Ὁ Ἐτεοκλῆς καὶ ὁ Πολυνείκης, στὶς λίγες στιγμὲς ζωῆς ποὺ τοὺς ἀπομένουν, φαίνεται πὼς μετανιώνουν. Σπαραξικάρδια εἶναι ἡ εἰκόνα ποὺ παρουσιάζουν. Ὁ ἕνας

1437

στέρνων δ' ἄπο
φύσημ' ἀνεὶς δύσθνητον Ἐτεοκλῆς ἀναξ
ἤκουσε μητρὸς, κάπιθεις ὑγρὸν χέρα
φωνῆν μὲν οὐκ ἀφῆκεν, ὀμμάτων δ' ἄπο
προσεῖπε δακρῦοις, ὥστε σημῆναι φίλα.

Ὁ Πολυνείκης προτοῦ ξεψυχήση ἀπευθύνει τὰ τελευταῖα του λόγια στὴ μητέρα του. Ἐκφράζει τὴ συμπάθειά του στὴ μητέρα του, τὴν ἀδελφὴ του καὶ τὸ νεκρὸ ἀδελφὸ του, τονίζοντας ὅτι «φίλος γὰρ ἐχθρὸς ἐγένετ', ἀλλ' ὅμως φίλος», καὶ ἐκφράζει τὶς τελευταῖες του ἐπιθυμίες.

Ὅταν τὰ παιδιὰ της ξεψύχησαν,

1455 μῆτηρ δ', ὅπως ἐσεῖδε τήνδε συμφορᾶν,
ὑπερπαθήσασ', ἤρπασ' ἐκ νεκρῶν ξίφος
κάπραξε δεινὰ· διὰ μέσου γὰρ αὐχένος
ὠθεῖ σίδηρον, ἐν δὲ τοῖσι φιλτάτοις
θανοῦσα κεῖται περιβαλοῦσ' ἄμφοιν χέρας.

Στὸν Ὀρέστη ὁ ἀγγελιαφόρος προτρέπει τὴν Ἠλέκτρα νὰ ἐτοιμασθῆ γιὰ νὰ αὐτοκτονήσῃ:

953 ἀλλὰ εὐτρέπιζε φάσγαν' ἢ βρόχον δέρον'
ὡς δεῖ λιπεῖν σε φέγγος.

Τὰ ἴδια ἐπαναλαμβάνει καὶ ὁ Ὀρέστης (1035 κ.έ.):

τόδ' ἤμαρ ἡμῖν κύριον· δεῖ δ' ἢ βρόχους
ἄπτειν κρεμαστούς ἢ ξίφος θήγειν χερί.

Ὅταν ἡ συνέλευση τῶν Ἀργείων καταδίκασε σὲ θάνατο τὸν Ὀρέστη καὶ τὴν Ἠλέκτρα, ὁ Ὀρέστης μὲ δυσκολία τοὺς ἔπεισε νὰ μὴ τοὺς θανάτωσουν μὲ λιθοβολισμό, ἀλλὰ «αὐτόχειρι ... σφαγῆ ὑπέσχετ' ἐν τῆδ' ἡμέρᾳ λείψειν βίον» (947-8). Μετὰ ἀπὸ μιὰ μονωδία τῆς Ἠλέκτρας, ἔρχεται ὁ Ὀρέστης μαζὶ μὲ τὸν πιστό του φίλο Πυλάδη μὲ πρόθεση νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν αὐτοκτονία. Ἡ Ἠλέκτρα ζητᾷ ἀπὸ τὸν Ὀρέστη νὰ τὴ σκοτώσῃ αὐτός, τὸ ἀπορρίπτει ὅμως ὁ Ὀρέστης καὶ τὴ συμβουλεύει «αὐτόχειρι θνήσχ' ὅτω βούλη τρόπων» (1040). Ἀκολουθεῖ μιὰ συγκινητικὴ σκηνὴ ἀποχωρισμοῦ (1042 κ.έ.), ὅπου μεταξὺ ἄλλων ἡ Ἠλέκτρα ἐκφράζει τὴν ἐπιθυμία, ἂν ἦταν μπορετό, τὸ ἴδιο ξίφος νὰ σκοτώωνε καὶ τὴν ἴδια καὶ τὸν ἀδελφὸ της καὶ νὰ ἔμπαιναν στὸ ἴδιο μνῆμα. Μετὰ ἀπὸ αὐτὸ ὁ Ὀρέστης ξεκινᾷ «ἐπ' ἔργον» (1068). Ὁ Πυλάδης ὅμως

ἐπεμβαίνοντας τονίζει ὅτι θὰ αὐτοκτονήσῃ καὶ αὐτὸς μαζί τους. Ἡ συζήτηση τώρα γίνεται πάνω στὴν ἀλτρούιστικὴ αὐτὴ ἀπόφαση τοῦ Πυλάδῃ. Τελικὰ ἡ αὐτοκτονία ἀναβάλλεται, γιὰ νὰ πραγματοποιήσουν τὴν εἰσήγηση τοῦ Πυλάδῃ ποὺ γίνεται εὐνοϊκὰ δεκτὴ, δηλαδὴ νὰ ἐκδικηθοῦν τὸ Μενέλαο.

Ὁ Εὐριπίδης ὅμως προχωρεῖ πρὸ πέρα ἀπὸ τὸ παραδοσιακὸ πλαίσιο αὐτοῦ τοῦ μοτίβου: ἡ Εὐάδνη¹ πηδᾷ στὴ φωτιὰ ποὺ καίει τὴ σορὸ τοῦ ἀνδρα τῆς ἀπὸ λύπη, ἀλλὰ κι ἀπὸ ἀφοσίωση καὶ μιὰ συναίσθηση τοῦ χρέους. Ὁ Μενεικεὺς (Φοῖν. 985 κ.έ.) αὐτοκτονεῖ, διότι μὲ τὴ θυσία του θὰ σώσῃ τὴν πατρίδα. Ἡ Ἰφιγένεια (ΙΑ 1368 κ.έ.) προσφέρει τὸν ἑαυτὸ τῆς νὰ θυσιαστῇ γιὰ τὴν Ἑλλάδα, ἡ Μακαρία² γιὰ τὴν Ἀθήνα, ὁ Φοῖξος εἶναι πρόθυμος νὰ θυσιαστῇ, γιὰ νὰ ἀποφύγῃ ἡ πατρίδα του τὸ λιμὸ (Φοῖξος), καὶ στὸν Ἐρεχθέα ἡ Πραξιθέα δέχεται μὲ ἐnthουσιασμό τὴν ἀπόφαση τοῦ συζύγου τῆς νὰ θυσιάσῃ τὴν κόρη του³. Ἡ Πολυξένη (Ἐκ. 342 κ.έ.) τὴν ἀμετάκλητῃ ἀνάγκῃ νὰ σφαγῇ στὸν τάφο τοῦ Ἀχιλλέου τὴν μεταμορφώνει σὲ αὐτοθυσία⁴.

Ἡ ἐκμετάλλευση βέβαια τῆς αὐτοθυσίας διαφέρει ἀπὸ ἔργο σὲ ἔργο.

Ἡ Εὐάδνη στὶς Ἰκέτιδες τονίζει ὅτι «ἡδιστος γάρ τοι θάνατος συνθνήσκειν θνήσκουσι φίλοις» (1006-7). Ὑπάρχει ὅμως καὶ τὸ ἐλατῆριο τῆς εὐκλείας στὴν ἀπόφασή τῆς (1014 κ.έ., Βλ. ἐπίσης 1055, 1059 κ.έ.).

1. Ἰκέτ. 990 κ.έ. Δὲν ἔχομε καμμιά πληροφορία ὅτι τὸ θέμα αὐτὸ χρησιμοποιήθηκε πρὶν ἀπὸ τὸν Εὐριπίδῃ, γι αὐτὸ μερικοὶ ὑποστηρίζουν ὅτι αὐτὴ ἡ ἱστορία εἶναι ἐφεύρημα τοῦ Εὐριπίδῃ. Ὑπάρχει ὅμως καὶ ἡ ἀντίθετῃ ἀπόψη, δηλαδὴ ὅτι ἡ αὐτοκτονία τῆς ἀφοσιωμένης συζύγου πιθανότατα ἔχει προϊστορικὴ προέλευση καὶ ὅτι τὸ θέμα ἦταν γνωστὸ στὶς λαϊκὲς παραδόσεις, ἀπ' ὅπου πιθανὸν τὸ πῆρε ὁ Εὐριπίδης (S. Trenkner, *The Greek Novella in the Classical Period*, Cambridge 1958, 96 κ.έ.). Πρβλ. τὴν αὐτοκτονία τῆς Οἰνώνης (Κόιντος Σμυρναῖος 10, 411-488) καὶ τῆς Λαομάδειας, ποὺ σύμφωνα μὲ μιὰ ἐκδοχὴ πήδησε στὴν πυρὰ ποὺ ἔκαιγε τὸ ἄγαλμα τοῦ συζύγου τῆς Πρωτεσίλαου.

2. Ἡρακλεΐδες 474 κ.έ. Πιθανότατα ὁ Εὐριπίδης δημιούργησε αὐτὴ τὴν ἱστορία ἐκμεταλλεόμενος λαϊκὲς παραδόσεις (Trenkner, 69-76).

3. Ἡ ἐκούσια αὐτοθυσία γιὰ τὴ σωτηρία τῆς πατρίδας εἶναι ἓνα νέο στοιχεῖο ποὺ ἀνήκει στὸν Εὐριπίδῃ, ποὺ πιθανότατα τροποποίησε τὴ λαϊκὴ παράδοση σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία, γιὰ νὰ στεριώσῃ ἓνα σημαντικὸ ἔργο, ἀπαραίτητῃ εἶναι ἡ ἀνθρωποθυσία (S. Trenkner, 69-76. Πρβλ. τὴ λαϊκὴ παράδοση καὶ τὰ δημοτικὰ τραγούδια γιὰ τὸ γεφύρι τῆς Ἄρτας). Τὴν πρὸ πρόσφατῃ ἐρμηνεία τῆς αὐτοθυσίας στὸν Εὐριπίδῃ μᾶς τὴ δίνει ὁ Ph. Vellacott στὸ ἔργο του *Ironic Drama* (Cambridge 1975), κεφ. 7 σσ. 178-204: *Sacrifice for victory*.

4. Αὐτοθυσία γιὰ χάρη τοῦ συζύγου βλέπομε καὶ στὴν Ἀλκιστῃ. Γιὰ μιὰ σύντομῃ ἐξέταση τοῦ μύθου πρὶν ἀπὸ τὸν Εὐριπίδῃ, τὴ δραματικὴ ἐκμετάλλευση τοῦ μύθου ἀπὸ τὸ Φρόνιχο στὴν Ἀλκιστῃ του καὶ τὴν ἐκμετάλλευσή του ἀπὸ τὸν Εὐ-

τὸ νὰ ριχτῆ στὴ φωτιά καὶ νὰ πεθάνῃ μαζί μὲ τὸν ἄντρα της, τὸ θεωρεῖ γενναιότητα (1030) καὶ ἀρετὴ (1063). Ὁ πατέρας της ὁ Ἴφις, ποὺ κατὰ-λαβε ὅτι ἡ κόρη του «θανεῖν ἔρωσα σὺν πόσει» (1040), τὴν πρόσεχε στὸ σπίτι. Μόλις ὅμως αὐτὸς βουλιαγμένος στὶς συμφορές του παραμέλησε λίγο τὴ φρουρῆσά της, τοῦ ξέφυγε. Οἱ προσπάθειές του νὰ τὴν ἐμποδίσει ἀποτυγχάνουν, καὶ στὸ στίχο 1070-71 πηδᾷ ἀπὸ τὴν «αἰθερίαν πέτραν» ὅπου στεκόταν (987) στὴν πυρᾷ ποὺ καίει τὸν ἄντρα της.

Στὶς Φοίνισσες ἡ πατρικὴ συμβουλὴ στὸ Μενοικέα εἶναι: «φεῦγ' ὡς τάχιστα» (972). Ὁ Μενοικεὺς προσποιεῖται ὅτι δέχεται αὐτὴ τὴ λύση (977-990), μὲν ὅμως ὁ πατέρας του φεύγει, μιλώντας (991-1018) φανερώνει καὶ δικαιολογεῖ τὴν ἀπόφασή του νὰ αὐτοκτονήσῃ, διότι ἡ φυγὴ εἶναι δειλία, ντροπὴ καὶ προδοσία τῆς πατρίδας· ἡ ἀπόφασή του εἶναι: «εἴμι καὶ σώσω πόλιν ψυχὴν τε δώσω τῆσδ' ὑπερθανεῖν χθονὸς» (997-8) καὶ «ἐλευθερώσω γαῖαν» (1012). Μετὰ ἀπὸ ἓνα χορικὸ (1019-1066) ὁ ἀγγελιαφόρος ἀρχίζει τὴ ρήση του μὲ τὴν αὐτοθυσίαν τοῦ Μενοικέα:

1090 ἐπεὶ Κρόντος παῖς ὁ γῆς ὑπερθανὼν
 πύργων ἐπ' ἄκρων στὰς μελάνδετον ξίφος
 λαιμῶν διῆκε τῆδε γῆ σωτήριον,...

Παρόμοια καὶ ἡ Ἴφιγένεια σὲ μιὰ ρήση της (1368-1401), ποὺ ἔρχεται σὲ μεγάλη ἀντίθεση μὲ τὸν προηγούμενο χαρακτήρα της (πράγμα ποὺ τὸ τονίζει καὶ ὁ Ἀριστοτέλης στὴν *Ποιητικὴ* του, 1454 α 32), παίρνει τὴν ἀπόφαση τῆς αὐτοθυσίας, ποὺ θὰ τῆς δώσῃ εὐκλεία (1376, 1383 κ.έ), καὶ τὴ δικαιολογεῖ τονίζοντας ἐπανειλημμένα ὅτι ἡ θυσία της γίνεται γιὰ χάρη τῆς πατρίδας, τῆς Ἑλλάδας (1378, 1381, 1384, 1386, 1389, 1397, 1400-1, πρβλ. 1420, 1446, 1456, 1472 κ.έ., 1502, 1554). Ἡ ἀπόφασή της κάνει τὸν Ἀχιλλεὺς νὰ ἐκφράσῃ τὸ θαυμασμό του (1404 κ.έ.). Ὁ ἀγγελιαφόρος (1532 κ.έ.) μᾶς περιγράφει τὴ θυσία της· ἐδῶ ἡ Ἴφιγένεια μιλά πάλι τονίζοντας τὴν προσφορά της «τῆς ἀπάσης Ἑλλάδος γαίας ὑπερ» (1554).

Στοὺς *Ἡρακλείδες*, μὲν ἡ Μακαρία μαθαίνει ἀπὸ τὸν Ἰόλαο ὅτι γιὰ νὰ σωθῆ ἡ πόλη καὶ ἡ οἰκογένειά της, θὰ πρέπει νὰ θυσιάσῃ στὴ Δῆμητρα μιὰ νέα παρθένος ἀπὸ καλὴ γενιά, χωρὶς δισταγμὸ προσφέρει τὸν ἑαυτὸ της γιὰ τὴ θυσία δικαιολογώντας συγχρόνως τὴν ἀπόφασή της (500-534). Στὴ συνέχεια ἀπορρίπτει τὴν εἰσήγηση τοῦ Ἰόλαου νὰ γίνῃ

ριπίδη, βλ. Α. Μ. Dale, *Euripides Alcestis*, Oxford 19612, Εἰσαγωγὴ vii - xvii. Αὐτοθυσία γιὰ χάρη τοῦ φίλου δείχνει ὁ Πυλάδης (*IT*, Ὁρέστης) καὶ ὁ Θησέας (*Πειρίθους*). Ἐπίσης ἡ Ἐκάβη προσφέρεται νὰ σφαγῆ αὐτὴ ἀντὶ τῆ Πολυξένη στὸν τάφο τοῦ Ἀχιλλεὺς (*Εκ.* 383-388) καὶ ὅταν ὁ Ὀδυσσεὺς τὸ ἀπορρίπτει θέλει νὰ θυσιάσῃ μαζί της (391-401). Καὶ στὴν *IA* ἡ Κλυταιμῆστρα θέλει νὰ σφαγῆ καὶ ἡ ἴδια μαζί μὲ τὴν Ἴφιγένεια (1458 κ.έ.).

κλήρωση μεταξύ ὄλων τῶν ἀδελφάδων τῆς, γιατί θέλει ἡ θυσία τῆς νὰ εἶναι ἀποτέλεσμα δικῆς τῆς θέλησης. Ἡ ἀπόφασή τῆς εἶναι γιὰ τὸ συμ-
φέρο τῆς οἰκογένειάς τῆς (574-596). Ἀξιοπρόσεκτο εἶναι ὅτι μετὰ ἀπὸ
αὐτὸ, δὲν ἔχομε καμιὰ ἀναφορά στὴ θυσία τῆς.

Ἡ περίπτωση τῆς Πολυξένης στὴν Ἑκάβη εἶναι κάπως διαφορε-
τική. Ἡ ἀπόφαση τῶν Ἑλλήνων νὰ σφάξουν τὴν Πολυξένη στὸν τάφο
τοῦ Ἀχιλλέα εἶναι ἀμετάκλητη (220-221). Μάταια ἡ Ἑκάβη ἀγωνί-
ζεται νὰ μεταπείσῃ τὸν Ὀδυσσεά, πού ἦρθε νὰ τὴν πάρῃ εἴτε μὲ τὸ καλὸ
εἴτε μὲ τὴ βία. Βλέποντες νὰ μὴν πετυχαίνει τίποτε, συμβουλεύει τὴν
κόρη τῆς νὰ πέσῃ ἢ ἴδια στὰ πόδια τοῦ Ὀδυσσεά καὶ νὰ τὸν παρακαλέσῃ
(334-341). Ἡ Πολυξένη ὅμως μὲ μιὰ περηφάνια πού ταιριάζει στὴν
καταγωγή τῆς, ἀρνεῖται (342-378)· ἀντίθετα προσφέρει τὸν ἑαυτὸ τῆς
θεληματικὰ γιὰ νὰ σφαγῇ, μιὰ καὶ ὅλες οἱ ἐλπίδες πού εἶχε χάθηκαν μὲ
τὴν ἄλωση τῆς Τροίας. Μετὰ ἀπὸ μιὰ συγκινητικὴ σκηνὴ ἀποχωρισμοῦ
(409-443), ἡ Πολυξένη φεύγει μὲ τὸν Ὀδυσσεά γιὰ τὸν τόπο τῆς θυ-
σίας. Ὁ Ταλθύβιος, ὕστερα ἀπὸ ἓνα χορικὸ πού μεσολαβεῖ, ἔρχεται καὶ
διηγεῖται τὰ σχετικὰ μὲ τὴ θυσία τῆς Πολυξένης (518 κ.έ.)· ἐδῶ ἡ
Πολυξένη, λίγο πρὶν ἀπὸ τὴ θυσία, λέγει στοὺς Ἀργεῖους:

547 ὦ τὴν ἐμὴν πέρσαντες Ἀργεῖοι πόλιν,
ἐκοῦσα θνήσκω· μὴ τις ἄψηται χρὸς
τοῦμοῦ· παρῆξω γὰρ δέρον εὐκαρδίως.
ἐλευθέραν δέ μ', ὡς ἐλευθέρα θάνω,
πρὸς θεῶν, μεθέντες κτείνατ'· ἐν νεκροῖσι γὰρ
δούλη κεκλήσθαι βασιλῆς οἶσ' αἰσχύνομαι.

Ἀξιοπρόσεκτο εἶναι ὅτι στὸν Εὐριπίδῃ πολὺ λίγα πρόσωπα αὐτο-
κτονοῦν (Φαίδρα, Ἰοκάστη, Μενοικεύς, Ἰφιγένεια, Μακαρία). Κι ἀπὸ
αὐτὰ μόνο ἡ Φαίδρα κι ἡ Ἰοκάστη βρίσκονται μέσα στὰ παραδοσιακὰ
πλαίσια τοῦ μοτίβου αὐτοῦ. Στις περιπτώσεις ὅπου ἡ αὐτοκτονία δὲ γί-
νεται πράξη, ἀλλὰ μένει στὸ στάδιο τῆς ἀπειλῆς, βλέπομε πῶς ἡ ἀλλαγὴ
τῆς ἀπόφασης ὀφείλεται εἴτε στὴν κατάσταση πού ἄλλαξε πρὸς τὸ συμ-
φέρον τοῦ προσώπου πού σκέφτηκε νὰ αὐτοκτονήσῃ, ὅπως π.χ. στὴν Ἀν-
δρομάχη, εἴτε γιατί κάποιος ἄλλος τὸ ἔπεισε, ὅπως π.χ. στὸν Ἡρακλῆ,
εἴτε γιατί ξεπεράστηκε ἡ ἐπιθυμία τῆς αὐτοκτονίας ἀπὸ κάποιο ἄλλο
συναίσθημα, τὴν ἐπιθυμία γιὰ ἐκδίκηση, ὅπως π.χ. στὴ Μήδεια καὶ τὸν
Ὁρέστη.

Σὲ μερικές περιπτώσεις ὁ Εὐριπίδης ἐκμεταλλεύεται τὸ μοτίβο τῆς
αὐτοκτονίας, γιὰ νὰ παίξῃ μὲ τις προσδοκίες τῶν θεατῶν του. Ὁ πειρα-
ματισμὸς τοῦ Εὐριπίδῃ μὲ τὸ ἀπροσδόκητο κι ἡ ἐκμετάλλευση γνωστῶν

δραματικῶν συμβάσεων δὲν εἶναι κάτι τὸ ἀσυνήθιστο¹. Ἔτσι ὑπάρχει ἡ σύμβαση ἕνα πρόσωπο νὰ ἐγκαταλείπη τὴ σκηνὴ ἀπειλώντας αὐτοκτονία· ἀμέσως μετὰ ἕνα ἀγγελιαφόρος μεταφέρει τὴ θλιβερὴ εἶδηση. Αὐτὴ τὴ δραματικὴ σύμβαση τὴ βρίσκουμε μὲ τὴν Ἰοκάστη στὸν *ΟΤ*, τὴ Δηιάνειρα στὶς *Τραχίνιες* καὶ μὲ τὴν Εὐρυδίκη στὴν *Ἀντιγόνη*. Τὴ συναντοῦμε ἐπίσης στὸν *Ἰππόλυτο* μὲ τὴ Φαίδρα. Παίζοντας μὲ τὴ δραματικὴ αὐτὴ σύμβαση, κάνει τὴν τροφὸ στὸν *Ἰππόλυτο* νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴ σκηνὴ ἀπειλώνοντας ὅτι θὰ αὐτοκτονήσῃ (353-361). Ἀντίθετα ὅμως μὲ τίς προσδοκίαις μας, ἡ τροφὸς δὲν πραγματοποιεῖ τὴν ἀπειλή της. Ἀπεναντίας, μετὰ ἀπὸ λίγο ἐπανεμφανίζεται στὴ σκηνή. Ἡ ἀγανάκτησή της, πού τὴν εἶδαμε πρὶν, τώρα ἔχει ἀντικατασταθῆ μὲ νέες σκέψεις καὶ συναισθήματα: ἔκανε συμβιβασμὸ μὲ τὴ νέα κατάσταση καὶ δείχνει ἡθικὴ ἀμβλύτητα (433 κ.έ.).

Ἐνῶ στὴν τραγωδία τὸ μοτίβο τῆς αὐτοκτονίας ἐξυπηρετεῖ τὸ τραγικόν, στὴν κωμωδία βρίσκεται στὴν ὑπηρεσία τοῦ κωμικοῦ². Ἡ διαφορὰ ὅμως ἀπὸ τὸν Ἀριστοφάνη στὸ Μένανδρο εἶναι μεγάλη. Μιὰ ἀκόμη διαφορὰ: στὴν τραγωδία εἶναι σημαντικὸ στοιχεῖο κι εἶναι στενὰ δεμένο μὲ τὴν πλοκή, ἐνῶ στὸν Ἀριστοφάνη ἔχει μόνον δευτερεύουσα σημασία καὶ συνδέεται μόνον μὲ λίγους στίχους μὲ σκοπὸ τὴ δημιουργία γέλιου. Στὶς *Νεφέλες* (776-782) ὁ Στρεψιάδης ἀπαντᾷ στὶς ἐρωτήσεις τοῦ Σωκράτη λέγοντας ὅτι θὰ κρεμαστῆ, προτοῦ τὸν καλέσουν σὲ δίκη, γιατί σὲ τέτοια περίπτωση κανένας δὲ θὰ ὑποβάλλῃ μήνυση ἐναντίον ἐνὸς νεκροῦ:

Σω. ὅπως ἀποστρέψαι' ἂν ἀντιδικῶν δίκην
μέλλων ὀφλήσειν μὴ παρόντων μαρτύρων.

Στρ. φανλότατα καὶ ὄῃστ'. Σω. εἰπέ δή. Στ. καὶ δὴ λέγω.
εἰ πρόσθεν ἔτι μιᾶς ἐνεστώσης δίκης,
πρὶν τὴν ἐμὴν καλεῖσθ', ἀπαγξαιμὴν τρέχων.

Στοὺς *Σφήκες* συναντοῦμε δυὸ φορές τὸ μοτίβο τῆς αὐτοκτονίας καὶ στὶς δυὸ περιπτώσεις εἶναι δεμένο μὲ τὸ χαρακτήρα τοῦ Φιλοκλέονα. Τὴ συζήτηση μεταξὺ τῶν γερόντων καὶ τῶν παιδιῶν τους τὴν ἀκούει ὁ Φιλοκλέων, πού βρίσκεται φυλακισμένος στὸ σπίτι του ἀπὸ τὸ γιό του τὸν Βδελυκλέονα, γιὰ νὰ τὸν ἐμποδίσῃ νὰ πάῃ στὸ δικαστήριον. Ὁ Φιλοκλέων ὅμως ὑποφέρει καὶ θέλει νὰ δραπετεύσῃ. Στοὺς στίχους 323-333 παρακαλεῖ τὸ Δία νὰ τοῦ κάνῃ τὴ χάρη νὰ τὸν σκοτώσῃ μὲ τὸν κεραυνό του:

1. Γι' αὐτὸ τὸ θέμα βλ. W. G. Arnott, *Euripides and the Unexpected, Greece and Rome* xx/1 (1973) 49-64.

2. Βλ. Τζέτζη Σχ., *Νεφ.* 778 α «ἐνεκα τοῦ γελοίου φησὶ χαριέντως...».

ἀλλ' ὦ Ζεῦ Ζεῦ μέγα βροντήσας
 ἢ με ποίησον καπνὸν ἐξαίφνης¹
 ἢ Προξενίδην ἢ τὸν Σέλλου
 τοῦτον τὸν ψευδαμάμαξον.
 τόλμησον ἄναξ χαρίσασθαί μοι,
 πάθος οἰκτίρας· ἢ με κεραυνῷ
 διατινθαλέω σπόδισον ταχέως²,
 κάπειτ' ἀνελών μ' ἀποφυσήσας
 εἰς ὀξάλμην ἔμβαλε θερμὴν·
 ἢ δῆτα λίθον με ποίησον ἐφ' οὔ
 τὰς χοιρίνας ἀριθμοῦσι.

Ἡ ἐπίκληση τοῦ Δία κι ἡ παράκληση νὰ τὸν μεταμορφώσῃ σὲ καπνὸ, ὥστε ἔτσι νὰ μπορέσῃ νὰ βγῆ ἀπὸ τὶς χαραμάδες, ἢ νὰ τὸν κἀνῃ στάχτη κτυπώντας τον μὲ τὸν κεραυνό, σίγουρα εἶναι παρωδία τῆς τραγωδίας. Ἐπὶ πλέον τὸ μοτίβο τῆς φυγῆς εἶναι πολὺ συνηθισμένο στὰ χορικά τοῦ Εὐριπίδῃ. Αὐτοὶ οἱ στίχοι φέρνουν στὸ μυαλό τοὺς στίχους 779 κ.έ. στὶς Ἰκέτιδες καὶ τοὺς στίχους 582 κ.έ. στὸν Προμηθέα. Τὸ χωρίον αὐτὸ στοὺς Σφήκες γίνεται ἀκόμα πιὸ κωμικό, γιὰτὶ συνδυάζεται μὲ ἄλλα κωμικὰ στοιχεῖα.

Στῆ δευτέρα περίπτωση (522 κ.έ.) ὁ Φιλοκλέων ζητᾶ νὰ τοῦ δώσουν ἓνα ξίφος, γιὰτὶ εἶναι βέβαιος πὼς θὰ βγῆ νικητῆς στὸν «ἀγῶνα λόγων» ποὺ ἀρχίζει μεταξὺ του καὶ τοῦ γιοῦ του· ἂν ἠττηθῆ, ἀπειλεῖ νὰ πέσῃ στὸ ξίφος καὶ νὰ σκοτωθῆ:

καὶ ξίφος γέ μοι δότε.

ἦν γὰρ ἠττηθῶ λέγων σου, περιπεσοῦμαι τῷ ξίφει.

Κι αὐτὸ ἔχει κωμικὴ ἀπόχρωση καὶ παρωδεῖ τὸν Λίαντα τοῦ Σοφοκλῆ. Οἱ θεατῆς ὀπωσδήποτε θὰ ἔφερναν στὸ μυαλό τους αὐτὴ τὴν τραγικὴ περίπτωσι³.

Ἀναφορὲς στὴν αὐτοκτονία βρίσκουμε καὶ στὴ Μέση, χωρὶς ὅμως καμιὰ ἰδιαίτερη σημασία⁴. Τὰ λίγα στοιχεῖα ποὺ παίρνομε ἀπὸ τὰ ἀπο-

1. Πρβλ. 144 κ.έ. «καπνὸς ἐξέρχομαι...» καὶ Σχ. 324 «ὥστε διὰ βραχύτητα τῶν ὀπῶν τὴν ἐξοδὸν ποιήσασθαι...». Τὸ μοτίβο τῆς αὐτοκτονίας συνδυάζεται ἐδῶ μὲ τὸ μοτίβο τῆς ἐπιθυμίας γιὰ φυγῆ, ποὺ τὸ συναντοῦμε πολλὲς φορὲς στὰ χορικά τῶν τελευταίων κυρίως ἔργων τοῦ Εὐριπίδῃ. Χωρὶς ἀμφιβολία ὁ Ἀριστοφάνης παρωδεῖ αὐτὰ τὰ χωρία.

2. Βλ. Σχολ. 329 «πληξον, καῦσον ὡς ἐν σποδῶ».

3. Μιὰ ἄλλη περίπτωση αὐτοκτονίας, ποὺ σύμφωνα μὲ τὸν ἀρχαῖο σχολιαστὴ εἶναι παρωδία τῆς Ἐλένης τοῦ Σοφοκλῆ, βρίσκουμε στοὺς Ἰππῆς, 80-84.

4. Ἡ Μαλθάκη (σχετικὰ μὲ τὶς ἐταῖρες), οἱ Πρόγονοι (σὲ ἓνα αὐτοχαρακτη-

σπάσματα και τούς τίτλους δὲ μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ σχηματίσουμε καλὴ εἰκόνα ἀναφορικὰ μὲ αὐτὸ τὸ μοτίβο.

Στὴ Νέα ὑπάρχουν ἀρκετὲς περιπτώσεις στὸ ἴδιο στυλ μὲ τὸν Ἀριστοφάνη. Συνήθως ὅμως ἐδῶ τὸ μοτίβο τῆς αὐτοκτονίας συνδέεται στενὰ μὲ τὴν κατάσταση καὶ τὸ χαρακτήρα. Ἀποτυχία σὲ μιὰ ὀρισμένη ἐνέργεια καὶ ἡ ἔνταση ποὺ δημιουργεῖ αὐτὴ ἡ ἀποτυχία ὁδηγεῖ ἕνα πρόσωπο σὲ ἀπελπισία καὶ συναισθηματικὴ καταπίεση· μέσα σὲ αὐτὴ τὴν κρίσιμη κατάσταση σκέφτεται τὴν αὐτοκτονία. Σχεδὸν πάντοτε ἐραστὲς εἶναι αὐτοὶ ποὺ σκέφτονται νὰ σκοτωθοῦν κι ἡ ἀποτυχία τους ἀφορᾷ συνήθως τὶς ἐρωτικὲς τους ὑποθέσεις. Ὑπερβολὴ στὸ πάθος τους, ποὺ συνήθως οἱ ποιητὲς τὸ ντύνουν μὲ τραγικὰ χρώματα, δημιουργεῖ μιὰ κωμικὴ ἀπόχρωση στὴν ὅλη κατάσταση. Οἱ θεατὲς πιθανὸν νὰ χαμογελάσουν, ὅταν βλέπουν ἕνα πρόσωπο νὰ σκέφτεται τὴν αὐτοκτονία, συνήθως ὅμως αὐτὸ τὸ χαμόγελό τους εἶναι φορτωμένο μὲ κάποιο πόνο ἢ πικρία ἢ συμπάθεια μὲ τούς χαρακτήρες.

Τὴν ἀλήθεια γιὰ τὶς πιὸ πάνω παρατηρήσεις μπορούμε νὰ τὴν ἐπιβεβαιώσουμε σὲ πολλὰ ἔργα τῆς Νέας. Ἡ *Περιχειρομένη* κι ὁ *Μισούμενος*, ἂν καὶ δὲ μᾶς διασώθηκαν ὀλόκληρες, μᾶς δίνουν μιὰ καλὴ εἰκόνα τῆς ἐκμετάλλευσης αὐτοῦ τοῦ μοτίβου ἀπὸ τὸ Μένανδρο!· κι ἡ εἰκόνα γίνεται ἀκόμα καλύτερη ἀπὸ τὰ ἔργα τῆς Λατινικῆς κωμωδίας ποὺ ἔχουν γιὰ πρότυπά τους Μενανδρικές κωμωδίες. Ὁ *Stichus* (= οἱ Ἀδελφοὶ α' τοῦ Μένανδρου) καὶ ἡ *Cistellaria* (= οἱ Συναριστῶσες τοῦ Μένανδρου) μᾶς παρουσιάζουν τὰ καλύτερα παραδείγματα τῆς ἐκμετάλλευσης ἀπὸ τὸ Μένανδρο τοῦ τραγικοῦ αὐτοῦ μοτίβου. Δὲν περιορίζεται ὅμως ἡ ἐκμετάλλευση αὐτοῦ τοῦ μοτίβου μόνον στὸ Μένανδρο. Ἄν πάρουμε τὰ ἔργα τοῦ Πλαύτου σὰν ἐνδεικτικὰ, βλέπομε πῶς ὁ Φιλήμων, ὁ Δίφιλος κι ὁ Δημόφιλος ἔκαναν ἐπίσης χρῆση αὐτοῦ τοῦ μοτίβου.

ρισμὸ κάποιου παράσιτου) κι ὁ *Στρατιώτης* ἢ *Τύχων* I, στ. 7 (ἕνα ἀπόσπασμα ὅπου κάποιος προσπαθεῖ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι τίποτε τὸ σταθερὸ δὲν ὑπάρχει στὴν ἀνθρώπινη ζωὴ) τοῦ Ἀντιφάνη (Meineke). Ἐπὶ πλέον ἡ κωμωδία τοῦ Κρωβύλου Ἀπαγγόμενος θὰ πρέπει νὰ ἔχη γιὰ θέμα της τὴν αὐτοκτονία. Ἄλλες κωμωδίες μὲ τίτλο Ἀποκατεργῶν (τοῦ Ἀντιφάνη, τοῦ Φιλήμονα καὶ τοῦ Ἀπολλοδώρου τοῦ Γελώου) ἢ Ἀποκατεροῦντες (τοῦ Ἀπολλοδώρου τοῦ Καρύστιου) πιθανότατα ἐκμεταλλεύονται τὸ μοτίβο τῆς αὐτοκτονίας, μιὰ καὶ τὸ ρῆμα ἀποκατεργῶ σημαίνει πεθαίνω ἐκούσια ἀπὸ ἀσιτία (Ἰπποκράτους, *περὶ διαίτης* 393) ἢ ἀπελπισμένος ἀποκτονῶ. Μὲ τὴν τελευταία αὐτὴ σημασία τὸ χρησιμοποιεῖ ὁ κωμικὸς ποιητὴς τῆς Παλαιᾶς Λύσιππος (ὥστε μᾶλλον ἂν θέλει ἀποκατερεῖν ἢ τοῦτ' ἀκούων καρτερεῖν Meineke, *fab. inc.* 2, στ. 10) καὶ ὁ ποιητὴς τῆς Νέας Τιμοκλῆς (*οὐκ ἀπεκατέρησε... ἀλλ' ἐκατέρησε*, *Κάνιοι* fr. 1, στ. 4 κ.έ., Meineke).

1. Ὁ Μένανδρος σὲ ἕνα ἀπόσπασμα (797 Kδ) λέγει γιὰ τὴν αὐτοκτονία «καλὸν τὸ Κεῖων νόμιμὸν ἔστι, Φανία· ὁ μὴ δυνάμενος ζῆν καλῶς οὐ ζῆ κακῶς».

Μιὰ ἐξαιρετικὴ συζήτηση τοῦ ρόλου τοῦ παρασίτου στὸν *Stichus* μᾶς ἔδωσε ὁ καθηγητῆς Arnott¹. Σὲ αὐτὴ τονίζει τρία τραγικὰ στοιχεῖα: (1) Τὸ ὅτι ὁ Gelasimus εἶναι ξένος, ποὺ τὸν ἀπομονώνουν καὶ τὸν ἀποκρούουν τὰ ἄλλα πρόσωπα· (2) ἡ τραγικὴ εἰρωνεία ποὺ γεννιέται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ δυὸ ἀδελφοὶ ἀποφάσισαν προκαταβολικὰ νὰ ἀπορρίψουν τὴν παράκληση τοῦ Gelasimus· οἱ θεατῆς ξέρουν ὅ,τι ὁ παράσιτος ἀγνοεῖ, καὶ (3) ἡ μάταιη χαρὰ τοῦ παρασίτου, πρὶν ἀπὸ τὴν τελικὴ καταστροφή.

Ἀκόμη περισσότερο, ὁ Gelasimus, ὅπως ἡ Ἰοκάστη κι ὁ Ἡρακλῆς, ἀποφασίζει νὰ αὐτοκτονήσῃ καὶ στὸ στίχο 640 φεύγει μὲ αὐτὴ τὴν πρόθεση. Ὁ Μένανδρος, παρατηρεῖ ὁ καθηγητῆς Arnott, φανερὰ ἐπιδίωξε τοὺς λεπτοὺς παρατραγικοὺς τονισμοὺς, γιὰ νὰ δώσῃ μιὰ ὀρισμένη ἰδιομορφία στὴ σχεδὸν κοινότυπη κατάσταση. Δὲ λείπει ἡ κωμικὴ ἀπόχρωση ἀπὸ τὴν τελευταία αὐτὴ ἀναχώρησή του γιὰ νὰ αὐτοκτονήσῃ. Ὁ Gelasimus εἶναι λαμπρὸς χιουμορίστας καὶ πάει ἀστειευόμενος στὴν τελικὴ του μοίρα. Σὲ αὐτὲς τὶς παρατηρήσεις θὰ ἤθελα νὰ προσθέσω κάτι ἀκόμη, ἓνα ἀκόμη τραγικὸ δάνειο δεμένο μὲ τὴν αὐτοκτονία. Ὁ Gelasimus δικαιολογεῖ τὴν ἀπόφασή του λέγοντας (640) «neque ego hoc committam ut me esse homines mortuom dicant fame». Μὲ αὐτὸ τὸ στίχο ὁ παράσιτος τὸ κάνει φανερὸ ὅτι μὲ τὴν αὐτοκτονία του σκοπεύει νὰ ἀποφύγῃ τὴ δύσκλεια, ὅτι δηλαδὴ πέθανε ἀπὸ τὴν πείνα. Ὅπως ἔχομε δεῖξει, ὁ λόγος αὐτὸς συνδέεται μὲ τὸ μοτίβο τῆς αὐτοκτονίας σὲ πολλὲς τραγικὲς περιπτώσεις. Ἡ ἀπομόνωση τοῦ Gelasimus βαθμιαῖα μεγαλώνει κι ἀποκορυφώνεται μὲ τὴν ἀπόφασή του νὰ αὐτοκτονήσῃ. Τὰ τέσσερα στάδια αὐτῆς τῆς βαθμιαίας ἀπομόνωσης εἶναι τὰ ἑξῆς: α) Ὁ Gelasimus στὸν πρῶτο του μονόλογο ἀποκαλύπτει τὴν ἄθλια του θέση καὶ τονίζει τὸ γεγονὸς ὅτι γιὰ δυὸ χρόνια, ἀπὸ τότε δηλαδὴ ποὺ ἔφυγαν τὰ δυὸ ἀδελφία, δὲν τὸν κάλεσαν ποτὲ γιὰ φαγητὸ σὲ αὐτὸ τὸ σπίτι. Αὐτὴ τὴν πρώτη εἰκόνα τὴν ἀκολουθεῖ ἡ τραχύτητα καὶ τὰ σκληρὰ ἀστεῖα μὲ τὰ ὁποῖα τὸ Crocotium καὶ τὸ Pinacium μεταχειρίζονται τὸν παράσιτο. β) μετὰ τὸν διώχουν τὸ Pinacium κι ἡ Panegyris (397). γ) ὅταν ἐπανεμφανίζεται (453), τὸν ἀποκρούει ἀμέσως ὁ Epignomus (477 κ.έ.). δ) καὶ τελικὰ τὸν ἀποκρούουν κι ὁ Epignomus κι ὁ Pamphilippus μαζὶ (579 κ.έ.). Ὁ Gelasimus ἀγωνίζεται μὲ σκοπὸ νὰ πετύχῃ ἓνα γεῦμα καὶ νὰ πάρῃ τὴν παλιά του θέση, πρῶτα μὲ τοὺς δούλους, μετὰ μὲ τὴ γυναίκα τοῦ πρώην προστάτη του, μετὰ μὲ τὸ σύζυγό της, καὶ τελικὰ μὲ τὰ δυὸ ἀδελφία μαζὶ. Ἡ ἀποτυχία τοῦ Gelasimus ὀφείλεται ὄχι στὸν ἴδιο, ἀλλὰ στὴν ἀλλαγὴ τῆς στάσης τῶν ἄλλων ἀπέναντί του. Ἀποτυγχάνει, γιὰτὶ οἱ ἄλλοι εἶναι ἀποφασισμένοι νὰ τὸν ἀποκρούσουν.

1. *Targets, Techniques and Tradition in Plautus' Stichus*, BICS 19 (1972) 54-57.

Οι περιπτώσεις αυτοκτονίας στην *Περικειρομένη* και τὸν *Μισούμενο* εἶναι πιὸ σοβαρὲς ἀπὸ τὴν περίπτωση στὸ *Stichus*. Κι αὐτὸ ὀφείλεται καὶ στὴ διαφορὰ τῶν χαρακτήρων καὶ στὴ διαφορὰ τῆς κατάστασης.

Στὴν *Περικειρομένη* ἕνας στρατιώτης, ὁ Πολέμων, ὕστερα ἀπὸ μιὰ παρεξήγηση ἔκοψε τὰ μαλιά τῆς Γλυκέρας. Αὐτὴ ἡ ἀτιμωτικὴ πράξις ἐξόργισε τὴ Γλυκέρα καὶ τὴν ἔκαμε νὰ τὸν ἐγκαταλείψῃ. Οἱ μεσολαβητικὲς προσπάθειες τοῦ Παταΐκου ἀποτυγχάνουν. Ὁ Πολέμων μὲ τὴ συμπεριφορὰ του ὀδηγήθηκε στὴ συμφορὰ. Εἶναι ἀπελπισμένος καὶ τὸν βασανίζει κι ἡ ἀγάπη του γιὰ τὴ Γλυκέρα κι ἡ ἀποτυχία γιὰ συμφιλίωση. Εἶναι μιὰ κατάσταση ποὺ θυμίζει τὴ Μήδεια. Κι αὐτὴ τὴν ἄφησε ὁ ἄνδρας τῆς, κι αὐτὴ σκέφτηκε τὴν αυτοκτονία. Κι οἱ δυὸ χαρακτήρες βασανίζονται ἀπὸ τὸ ἴδιο πάθος, τὴν ἀγάπη, καὶ βρέθηκαν κι οἱ δυὸ σὲ ἀπελπιστικὴ κατάσταση. Στὸ στίχο 504 κ.έ. ὁ Πολέμων ἀπειλεῖ ὅτι θὰ αυτοκτονήσῃ: «οὐκ οἶδ' ὅ τι λέγω, μὰ τὴν Δήμητρα, πλὴν ἀπάγξομαι». Παρόμοια ἀπειλὴ βρίσκουμε καὶ στὴν πρώτη σκηνὴ τῆς πέμπτης πράξης, ὅπου ὁ Πολέμων μιᾶ μὲ τὴ Δωρίδα. Ἡ ἀναγνώριση μεταξὺ τῆς Γλυκέρας καὶ τοῦ Παταΐκου εἶχε γίνῃ κίβλας, ἀλλὰ ὁ Πολέμων τὸ ἀγνοοῦσε. Ἐδῶ λοιπὸν ὁ Πολέμων ἐπαναλαμβάνει τὴν ἀπειλὴ του ὅτι θὰ αυτοκτονήσῃ: «ἔν' ἑμαυτὸν ἀποπνίζαيمي» (976). Ἡ Δωρίδα τὸν ἀποτρέπει, ἀλλὰ ὁ Πολέμων ἐπιμένει ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ ζήσει χωρὶς τὴ Γλυκέρα (977 κ.έ.):

ἀλλὰ τί ποιήσω, Δωρί, πῶς βιώσομαι

ὁ τρισκακοδαίμων χωρὶς ὄ[ν] Γλυκέρας;

Δέκα στίχους πιὸ κάτω ἐπαναλαμβάνει τὴν ἀπειλὴ του (988). Μόνο ὅταν ἡ Δωρίδα τοῦ ἀποκαλύπτῃ τὰ εὐχάριστα νέα (990), ὁ Πολέμων ξεχνᾷ τὴν αυτοκτονία. Ἀντίθετα προετοιμάζει μιὰ θυσία, γιὰ νὰ γιορτάσῃ τὸ γεγονός. Καὶ μὲ τὸ γάμο του μὲ τὴ Γλυκέρα παίρνει ἡ περιπέτεια καλὸ τέλος.

Ὁ *Μισούμενος* μᾶς δίνει μιὰ παρόμοια περίπτωση. Τὸ Θρασωνίδη, ποὺ εἶναι κι αὐτὸς στρατιώτης, ὅπως κι ὁ Πολέμων, τὸν ἀποκρούει ἡ Κράτεια. Ἡ αἰτία βρίσκεται σὲ ἕνα τυχαῖο γεγονός: τὸ ξίφος τοῦ Θρασωνίδη, ποὺ ἔκανε τὴν Κράτεια νὰ πιστέψῃ ὅτι αὐτὸς σκότωσε τὸν ἀδελφὸ τῆς¹. Τὸ Θρασωνίδη τὸ βασανίζει ἡ ἀγάπη του γιὰ τὴν Κράτεια. Τὸ ἔργο ἀρχίζει μὲ ἕνα μονόλογό του, ὅπου σὲ ἔντονο συναισθηματικὸ ὕφος μᾶς παρουσιάζει τὴν κατάστασή του², ποὺ πιθανότατα τὸν ἀκο-

1. Βλ. W. G. Arnott, *Menander: Discoveries since the Dyscolos, Arethusa* 3/1 (1970) 56.

2. Ὁ καθηγητὴς Arnott ὀρθῶς παρατηρεῖ ὅτι ὁ Θρασωνίδης σκέφτεται νὰ αυτοκτονήσῃ στὴν ἀρχὴ ἀρχὴ στὸν πρῶτο του μονόλογο (στὴν πρώτη σκηνὴ τοῦ ἔργου) ὅπου ζητᾷ ἕνα ξίφος ἀπὸ τὸ δούλο του τὸ Γέτα· κι ὅτι ὁ Γέτας μάζεψε ὅλα τὰ ὄπλα καὶ τὰ πῆγε στὸ γείτονά τους τὸν Κλεινία, σὰ μιὰ προφύλαξι γιὰ τὸ Θρασωνίδη) *Arethusa* 3/1 (1970) (σ. 55).

λουθοῦν διαλογικὲς σκηνές κι ἕνας πρόλογος ἀπὸ ἕνα θεό¹. Σὲ ἕνα λόγο του ποῦ ἔχει τὴ σημασία ἀγγελιαφόρου ὁ Γέτας μᾶς δίνει ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ λόγο τοῦ Θρασωνίδη, μὲ τὸν ὁποῖο παρακαλεῖ τὴν Κράτεια νὰ μὴ τὸν ἐγκαταλείψῃ, γιατί διαφορετικὰ θὰ αὐτοκτονήσῃ (205-310) :

«ἀντιβολῶ, Κράτεια, σέ,
μὴ μ' ἐγκαταλίπῃς· παρθένον σ' εἶληψ' ἐγώ,
ἀνὴρ ἐκλήθην πρῶτος, ἠγάπησά σε,
ἀγαπῶ, φιλῶ, Κράτεια φιλτάτη· τί σοι
λυπηρόν ἐστι τῶν παρ' ἐμοί; τεθνηκότα
πεύσει μ' ἐὰν μ' ἐγκαταλίπῃς».

Τὸ ὕφος φανερώνει τὸ πάθος τοῦ Θρασωνίδη καὶ τὴ μεγάλη του προσπάθεια νὰ τὴν πείσῃ νὰ μὴ φύγῃ. Κι ἀλλοῦ ἐπαναλαμβάνει αὐτὴ τὴν ἀπειλή, κι αὐτὸ ὑποδηλώνει ὅτι οἱ προσπάθειές του ἀπέτυχαν κι ὅτι εἶναι ἀποφασισμένος νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ἀπειλή του. Ἡ ἐρώτηση «τὸ ζῆν ἀφήσεις;» (394), ποῦ πιθανότατα τὴν ἀπευθύνει κάποιο πρόσωπο στὸ Θρασωνίδη, ἀποκαλύπτει τὶς προθέσεις του. Σὲ ἕνα ἄλλο του μονόλογο συλλογίζεται τὴ ζωὴ του χωρὶς τὴν Κράτεια καὶ πιθανότατα ἀποφασίζει ὅτι εἶναι προτιμότερο νὰ πεθάνῃ παρὰ νὰ τὴ χάσῃ (395-403) :

οἴκτω τὸ μισοῦν ὡς σεαυτὸν
καὶ τίς ὁ βίος σοι;

Γιὰ μιὰ ἀκόμη φορὰ ἀπειλεῖ ὅτι θὰ σκοτωθῆ: «οὐκ ἀπάγξομαι καλῶς ποῶν;»². Ὁ Θρασωνίδης, ὅπως φαίνεται ἀπὸ αὐτὴ τὴν τελευταία περίπτωσι, ἔφτασε στὸ σημεῖο νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ἀπόφασή του, ἀλλὰ τὴν τελευταία στιγμὴ τὰ εὐχάριστα νέα ποῦ τοῦ ἔφερε ὁ Γέτας (442) τὸν ἔκαναν νὰ ἀλλάξῃ γνώμη.

Φαίνεται ἐπομένως ὅτι τὸ μοτίβο τῆς αὐτοκτονίας ἐπαίξε σπου-

1. Γιατὶ κανένας ἄλλος δὲ θὰ μπορούσε νὰ γνωρίζῃ ὅλη τὴν ἀλήθεια καὶ τίς μεταξὺ τῶν προσώπων σχέσεις τοῦ δράματος.

2. E. Turner, *The New Fragments of the Misoumenos of Menander*, BICS suppl. 17 (1965) 53. D. - ii στ. 15 (restor. by T. B. L. Webster)· πρὸβλ. *Περικειρομένη* 988. Δὲν εἶναι ἴσως τυχαῖο ὅτι καὶ στὴν κωμωδία, ὅπως καὶ στὴν τραγωδία, δύο εἶναι οἱ πρὸ συνηθισμένοι τρόποι γιὰ νὰ αὐτοκτονήσῃ κανεὶς : (α) ἡ ἀγχόνη (Αἰσχ. Ἰκέτιδες : Δαναΐδες, Ἀγαμ. : Κλυταιμῆστρα, Σοφ. Οἰδ. Τύρ. : Ἰοκάστη, Ἀντιγόνη : Ἀντιγόνη, Εὐρ. Ἀνδρομάχη : Ἐρμιόνη, Ἰππολ. : Φαίδρα, Ὀρέστης : Ὀρέστης καὶ Ἡλέκτρα — Ἀριστ. Νεφέλες : Στρεψιάδης, Μένανδρου Περικ. : Πολέμων, Μισοῦμ. : Θρασωνίδης, Πλαύτου *Asin.* : Argyrippus, *Aulul.* : Staphyla, *Cas.* Chalinus, *Poen.* : Lycus, Agorastocles Milphio, *Pseud.* : Calidorus, *Rud.* : Gripus, καὶ Τερέντιου *Andr.* : Pamphilus) καὶ (β) τὸ ξίφος (Σοφ. Αἴας : Αἴας, *Τραχ.* : Δηιάνειρα, Ἀντιγόνη : Αἰμων, Εὐρυδική, Κρέων, Εὐρ. Ἀνδρομάχη : Ἐρμιόνη, Ἡρακλῆς : Ἡρακλῆς, *Φοίν.* : Μενοικεύς, Ἰοκάστη, Ὀρέστης : Ὀρέστης καὶ Ἡλέκτρα — Ἀριστ. *Σφήκες* : Φιλοκλέων, Μένανδρου *Μισοῦμ.* : Θρασωνίδης, Πλαύτου *Cas.* : Ly-sidamus, *Cistel.* : Alcesimarchus.

δαῖο ρόλο σὲ αὐτὸ τὸ ἔργο, ἀφοῦ τὴν ἀπειλὴ ὅτι θὰ αὐτοκτονήσῃ ὁ Θρασωνίδης τὴν ἐκτοξεύει ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ ἔργου καὶ μέχρι τὸ τέλος βρίσκειται πάντοτε στὸ μυαλό του. Ἐξ αἰτίας αὐτῆς τῆς ἀπειλῆς μεταφέρει ὁ δοῦλος του ὁ Γέτας ὅλα του τὰ ὄπλα — ἀνάμεσά τους καὶ τὸ ξίφος — στὸ γειτονικό τους σπίτι, κι αὐτὸ γίνεται ἡ ἀπαρχὴ γιὰ τὴν ἀναγνώριση.

Ἡ *Περιχειρωμένη* κι ὁ *Μισούμενος* ἔχουν μερικὰ κοινὰ στοιχεῖα σχετικὰ μὲ τὴν ἐκμετάλλευση τοῦ μοτίβου αὐτοῦ. Καὶ στὶς δυὸ περιπτώσεις αὐτὸς ποὺ σκέφτεται νὰ αὐτοκτονήσῃ εἶναι ἕνας στρατιώτης ποὺ τὸν ἔχει ἀποκρούσει ἡ ἀγαπημένη του. Καὶ στὰ δυὸ ἔργα, ὁ στρατιώτης κάνει ἀπεγνωσμένες προσπάθειες νὰ πείσῃ τὴν ἐρωμένη του νὰ ἀλλάξῃ γνώμη, ἀλλὰ καὶ στὶς δυὸ περιπτώσεις ἀποτυγχάνει. Ἡ ἀπελπισία τους τοὺς σπρώχνει πρὸς τὴν αὐτοκτονία· ἀμέσως μετὰ τὴν ἀναγνώριση (ποὺ πιθανότατα γίνεται στὴν πρώτη σκηνὴ τῆς πέμπτης πράξης καὶ στὰ δυὸ ἔργα), ὁ ἐραστὴς ἐπανεμφανίζεται ἔτοιμος νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ἀπειλή του, ἀλλὰ ἕνας δοῦλος τοῦ φέρνει εὐχάριστα νέα, ποὺ τὸν κάνουν νὰ ἀλλάξῃ ἀμέσως διάθεση καὶ πρόθεση. Ἀμέσως μετὰ ὁ πατέρας τῆς ἐρωμένης τους ἐπίσημα τοὺς δίνει τὴν κόρη του γιὰ γυναίκα τους κι ἔτσι τὸ ἔργο ἔχει καλὸ τέλος.

Ἀντίθετα ὁ *Gelasimus* στὸ *Stichus* ἄφησε τὴ σκηνὴ ἀπειλώντας αὐτοκτονία καὶ δὲν ξαναεμφανίστηκε (631-640). Κανένας δὲν ξέρεي ἂν πραγματοποιήσῃ τὴν ἀπειλή του κι αὐτὸ εἶναι μιὰ ἐξαιρετικὴ ἐκμετάλλευση τοῦ τραγικοῦ μοτίβου.

Στὸ *Rudens* βρίσκουμε μιὰ περίπτωσι παρόμοια μὲ τὸ *Stichus*. Ὁ *Gripus*, ἀπογοητευμένος γιὰ τὸ πῆραν τὸ μπαούλο ποὺ βρῆκε στὴ θάλασσα, ἐγκαταλείπει τὴ σκηνὴ στοὺς στίχους 1189 κ.έ. ἀπειλώντας αὐτοκτονία: «quid meliust quam ut hinc intro abeam et me suspendam clanculum, saltem tantisper dum apscedat haec a me aegrimonia?» Ἐπανεμφανίζεται ὅμως στὸ στίχο 1227, γιὰ νὰ ζητήσῃ ἀπὸ τὸ *Daemones* νὰ τοῦ δώσῃ πίσω τὸ μπαούλο του (1228 κ.έ.). Ἀποτυγχάνει ὅμως καὶ πάλι φεύγει ἀπειλώντας γιὰ ἄλλη μιὰ φορὰ ὅτι θὰ αὐτοκτονήσῃ (1415-6): «perii hercle. nisi me suspendo, occidi. numquam hercle iterum defrudabis me quidem post hunc diem». Αὐτὴ ἡ ἀπειλή βρίσκειται στὴν τελικὴ του ἐξοδο καὶ στὸ τέλος τοῦ ἔργου. Κανένας δὲν ξέρεي ἂν ὁ *Gripus* αὐτοκτόνησῃ ἢ ὄχι.

Σὲ μερικὲς περιπτώσεις ἡ σκέψῃ γιὰ αὐτοκτονία εἶναι τὸ ἀποτελεσματικὸ ὄχι ἀπελπισίας ποὺ τὴν προκαλοῦν ἐρωτικὲς ἀπογοητεύσεις, ἀλλὰ δυσβάστακτες βιοτικὲς συνθήκες. Γιὰ παράδειγμα ἡ *Staphyla* στὴν *Aulularia* σκέφτεται ὅτι ὁ θάνατος εἶναι προτιμότερος ἀπὸ τὴ ζωὴ (50 κ.έ., 77 κ.έ.), διότι εἶναι θύμα τῆς βάνουσης συμπεριφορᾶς τοῦ *Euclio*. Τὸ

ἴδιο κι ὁ Lycus στὸν *Poenulus*, ἀφοῦ κατάλαβε τὴν παγίδα μέσα στὴν ὁποία ἔπεσε, σκέφτεται τὴν αὐτοκτονία. Βγαίνοντας λέει ὅτι πάει νὰ συμβουλευτῆ τοὺς φίλους του γιὰ τὸ ποιὸς εἶναι ὁ καλύτερος τρόπος νὰ κρεμαστῆ (789 κ.έ.). "Ὅταν ἐπανεμφανίζεται ἀρχίζει μὲ τὸ ἴδιο μοτίβο (1341 κ.έ.). "Ὅλοι του οἱ φίλοι, λέει, συμφώνησαν ὅτι ὁ μόνος τρόπος γιὰ νὰ σωθῆ ἀπὸ τὸν Agorastocles εἶναι ἡ αὐτοκτονία. Κι ὅταν συναντᾷ τὸν Agorastocles κι ὁ τελευταῖος τὸν προκαλεῖ σὲ δίκη, ζητᾷ τὴν ἄδεια του νὰ σκοτωθῆ¹. Τὸ ἴδιο καὶ στὴν *Andria* ὁ Parmeno, ἀφοῦ τὰ ἔκανε θάλασσα μὲ τὶς συμβουλές του καὶ τὰ σχέδιά του, σκέφτεται τὴν αὐτοκτονία (605). Κι ὁ Chalinus στὴ *Casina* λέει ὅτι εἶναι ἀποφασισμένος νὰ κρεμαστῆ παρὰ νὰ ἐπιτρέψῃ στὸν Olympio νὰ κερδίσῃ τὸ κορίτσι (111 κ.έ.).

Δυὸ κωμικὲς σκηνὲς εἶναι βασισμένες στὴν παιγνιώδη ἐκμετάλλευση αὐτοῦ τοῦ μοτίβου, ἡ μιὰ στὸν *Poenulus*, 306-313, κι ἡ ἄλλη στὸν *Pseudolus*, 85-96. Στὴν πρώτη περίπτωση ἡ παρὰ προσδοκίαν συμβουλή τοῦ Agorastocles στὸ Milphio, μετὰ πού τὴ χαρακτήρισε *Iepidum et festivom*, νὰ πάῃ σπῖτι καὶ νὰ κρεμαστῆ, εἶναι πηγὴ γέλιου. Στὴ δευτέρῃ περίπτωση ὁ Calidorus ζητᾷ ἀπὸ τὸν *Pseudolus* νὰ τοῦ δανείσῃ μιὰ δραχμὴ, γιὰ νὰ ἀγοράσῃ σχοινὶ καὶ νὰ κρεμαστῆ. Ἀλλὰ ἡ ἀπάντηση τοῦ *Pseudolus*, πού διερωτᾶται ποιὸς θὰ τοῦ δώσῃ πίσω τότε τὴ δραχμὴ του σὲ τέτοια περίπτωση καὶ χαρακτηρίζει τὴν πράξῃ του ἀπάτη, εἶναι ἐπίσης πηγὴ γέλιου:

- Ca. sed potes tu mutuam
 drachumam dare unam mihi quam cras reddam tibi?
 Ps. vix hercle, opinor, si me opponam pignori.
 sed quid ea drachuma facere vis? Ca. restim volo
 mihi emere. Ps. quamobrem? Ca. qui me faciam pensilem.
 certum est mihi ante tenebras tenebras persequi.
 Ps. quis mi igitur drachumam reddet, si dedero tibi?
 an tu te ea caussa vis sciens suspendere
 ut me defrudes, drachumam si dederim tibi?
 Ca. profecto nullo pacto possum vivere
 si illa a me abalienatur atque abducitur.

Ἐπὶ τῶν παραπάνω περιπτώσεων ὅπου τὸ μοτίβο τῆς αὐτοκτονίας μᾶς θυμίζει τὴν ἐκμετάλλευσή του ἀπὸ τὴν Τραγωδία. Μιὰ σημαντικὴ ὅμως διαφορὰ εἶναι ὅτι στὴν κωμωδία δὲν ὑπάρχει κανένα πρόσωπο πού νὰ αὐτο-

1. Αὐτὸ θυμίζει τὶς *Νεφέλες* τοῦ Ἀριστοφάνη.

κτονήση στή διάρκεια τοῦ ἔργου. Ὑπάρχει μόνο ἀπειλή, πού μερικὲς φορὲς εἶναι σοβαρή, ἀλλὰ συνήθως ἡ κατάσταση ἀλλάζει πρὸς τὸ καλύτερο κι ἔτσι ἡ αὐτοκτονία δὲν πραγματοποιεῖται. Ἐνα ἀπόσπασμα τοῦ Φιλήμονα¹ τονίζει ὅτι ἡ λύπη εἶναι ἡ αἰτία γιὰ πολλὲς σωματικὲς καὶ ψυχικὲς νόσους καθὼς καὶ τῆς αὐτοκτονίας. Εἰδικότερα, ἡ αἰτία πού ὀδηγεῖ τοὺς νέους τῆς Νέας νὰ σκεφτοῦν τὴν αὐτοκτονία εἶναι ἡ λύπη κι ἡ ἀπελπισία τους, πού ὀφείλεται σὲ ἐρωτικὲς ἀπογοητεύσεις.

Στὴν *Cistellaria*, ὅταν ὁ *Alcesimarchus* ζητᾶ συμβουλή, ὁ δοῦλος του τοῦ λέει νὰ αὐτοκτονήση (249 κ.έ.)². Ἀργότερα στὴ δευτέρη πράξη ὁ *Alcesimarchus* ἀπογοητευμένος μὲ τὶς ἐρωτικὲς του ὑποθέσεις προειδοποιεῖ τὴ *Melaenis* ὅτι, ἂν δὲν τοῦ στείλῃ πίσω τὴ φιλενάδα του, θὰ τοὺς σκοτώσῃ ὅλους καὶ μετὰ θὰ αὐτοκτονήση κι ὁ ἴδιος, κι ὀργισμένος μπαίνει στὸ σπίτι του (522-5). Ἡ τρίτη πράξη ἀρχίζει μὲ τὴ *Melaenis*, τὴ *Selenium* (τὴν ἀγαπημένη τοῦ *Alcesimarchus*) καὶ τὴ *Halisca*. Στὸ στίχο 639 ὁ *Alcesimarchus* βγαίνει ἀπὸ τὸ σπίτι του κρατώντας ἕνα ξίφος, δὲ βλέπει τὶς γυναῖκες κι εἶναι ἀποφασισμένος νὰ αὐτοκτονήση :

recipe me ad te, Mors, amicum et benivolum.

utrum hac me feriam an ab laeva latus?

equid agis? remorare. lumen linque.

Ἡ ἐπέμβαση τῆς *Selenium* τὸν ἐμποδίζει νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ἀπειλή του. Εἶναι φανερό ὅτι ἡ κατάσταση ἐδῶ βασιζέται στὸν *Αἴαντα* τοῦ Σοφοκλῆ.

Στὴν *Andria* (209 κ.έ.) τοῦ Τερεντίου ὁ *Davus*, πού βρίσκεται σὲ δίλημμα ἂν πρέπει νὰ ὑπακούσῃ στὸ μεγαλύτερο ἀφεντικό του ἢ τὸ νεαρὸ *Pamphilus*, συλλογίζεται μήπως ὁ *Pamphilus* πάνω στὴν ἀπελπισία του αὐτοκτονήσῃ. Παρόμοιο φῶβο ἐκφράζει καὶ ἡ τροφὸς γιὰ τὴ Μήδεια. Ὁ *Pamphilus* πού τὸ βασανίζουν τὰ λόγια τοῦ πατέρα του λέει ὅτι ἡ συμβουλή τοῦ πατέρα του «para, abi domum» ἀντήχησε σὰν «abi cito ac suspende te» (253 κ.έ.). Ὁ ἄλλος νεαρὸς ἐραστής, ὁ *Charinus*, ἀφοῦ λανθασμένα ἄκουσε ὅτι ὁ *Pamphilus* θὰ παντρευόταν τὴ *Philumena*, προειδοποιεῖ τὸν *Pamphilus* ὅτι σὲ μιὰ τέτοια περίπτωσι θὰ αὐτοκτονήσῃ (322).

Στὴν *Andria* ὑπάρχει ἐπίσης ἡ σκηνὴ πού ἔμμεσα μᾶς δίνεται, ὅπου ἡ φιλενάδα τοῦ *Pamphilus*, ἡ *Glycerium*, πάνω στὸ μεγάλο της πόνο ἀποπειράθηκε νὰ ρίξῃ τὸν ἑαυτὸ της στὴ φωτιά, ἀλλὰ τὴν ἔσωσε τὴν τελευταία στιγμή ὁ *Pamphilus* (129 κ.έ.). Ἀναμφίβολα αὐτὴ ἡ σκηνὴ φέρει στὸ μυαλό μας τὴν Εὐάδην στὶς *Ἰκέτιδες* τοῦ Εὐριπίδη.

1. Fab. inc. xxvii b, Meineke.

2. Πρβλ. *Poenulus* 395 κ.έ. (τὸ κατὰ μέρος τοῦ *Milphio*).

Οἱ ἐραστές Phaedria στὸν *Eunuchus* (66), ὁ Antipho κι ὁ Phaedria στὸ *Phormio* (201 κ.έ., 483, 552), ἐπίσης ἔχουν ἐρωτικὲς ἀπογοητεύσεις καὶ σκέφτονται τὴν αὐτοκτονία. Τὸ ἴδιο κι ὁ Charinus στὸν *Mercator* (60, 468 κ.έ., 483, 601 κ.έ.), ὁ Argyrippus στὴν *Asinaria*, (606-615, 630 κ.έ.), ὁ Stratippocles στὸν *Epidicus* (362 κ.έ.), ἡ Planesium ἡ ἐρωμένη τοῦ Phaedromus στὸν *Curculio* (173 κ.έ.) κι ὁ Calidorus στὸν *Pseudolus* (348 κ.έ.).

Ἡ Ampelisca κι ἡ Palaestra στὸ *Rudens* (220 κ.έ., 684-6, 674 κ.έ.) μᾶς θυμίζουσι τὶς ἡρωίδες τῆς Τραγωδίας, ποὺ προτιμοῦν τὴν αὐτοκτονία ἀπὸ τὴν ἀβάσταχτη κι ἀτιμωτικὴ ζωὴ.

Ἡ Ampelisca μετὰ τὸ ναυάγιο μιλά μὲ παρατραγικὰ χρώματα λέγοντας:

Quid mihi meliust, quid magis in remst, quam a corpore
[vitam ut secludam?
ita male vivo atque ita mihi multae in pectore sunt curae
[exanimales.
ita res se habent: vitae hau parco, perdidici spem qua me
[oblectabam.
omnia iam circumcursavi atque omnibu' latebris perreptavi
quaerere conservam, voce, oculis, auribus ut pervestigarem.
neque eam usquam invenio neque quo eam neque qua quae-
[ram consultumst,
neque quem rogitem responsorem quemquam interea con-
[venio,
neque magi' solae terrae solae sunt quam haec loca atque
[hae regiones;
neque, si vivit, eam viva umquam quin inveniam desistam.

Ἀργότερα, μετὰ τὴν ἀτιμωτικὴ συμπεριφορὰ τοῦ πορνοβοσκοῦ Labrax, ἔντρομες ἡ Ampelisca καὶ ἡ Palaestra βγαίνουν ἀπὸ τὸ τέμενος ζητώντας σάνίδα σωτηρίας. Ἡ Palaestra περιγράφει τὴν τραγικὴ κατάσταση ποὺ βρίσκονται:

664 Nunc id est quom omnium copiarum atque opum,
auxili, praesidi vidvitas nos tenet.
nec salust nec viast quae salutem adferat,
nec quam in partem ingredi persequamur
scimus: tanto in metu nunc sumus ambae,
tanta inportunitas tantaque iniuria
orta in nos est modo hic intus ab nostro ero,
quin scelestus sacerdotem anum praecipes
reppulit, propulit, perquam indignis modis

nosque ab signo intumo vi deripuit sua.
sed nunc sese ut ferunt res fortunaequae nostrae,
par moriri est. neque est melius morte in malis
rebus miseris.

Καὶ ἡ Ampelisca ἐπαναλαμβάνει λίγο πὶδ κάτω :

684 certumst moriri quam hunc pati saevire lenonem in me.
sed muliebri animo sum tamen : miserae quom venit in
[mentem
mihi mortis, metu' membra occupat. edepol diem hanc
[acerbum.

Τὰ τραγικὰ χρώματα τὰ βρίσκομε καὶ στὴν *Casina*. Ὁ *Lysidamus*, ὁ γέροντας ποὺ εἶναι ἐρωτευμένος μὲ τὴν *Casina*, στηρίζει τὶς ἐλπίδες του στὴν κλήρωση· ἂν ἀποτύχη, ἀπειλεῖ ὅτι «*gladium faciam cunctam eumque incumbam*» (307 κ.έ.). Ἡ δευτέρη περίπτωση εἶναι μὲ τὸ *Chalinus*, ποὺ παίρνει τὸ μέρος τῆς *Cleostrata*. Ἀφοῦ ἔχασε στὴν κλήρωση, σκέφτεται μὲ ἓνα τρόπο ποὺ θυμίζει τοὺς τραγικούς ἥρωες. Σκέφτεται νὰ αὐτοκτονήσῃ, ἀλλὰ θέλει προηγουμένως νὰ ἐκδικηθῇ τοὺς ἐχθρούς του : δὲ θέλει νὰ γίνῃ περίγελο στοὺς ἐχθρούς του (424 κ.έ.) :

Si nunc me suspendam, meam operam luserim
et praeter operam restim sumpti fecerim
et meis inimicis voluptatem creaverim.
quid opus est, qui sic mortuos? equidem tamen
sorti sum victus, Casina nubet vilico. κλπ. κλπ.

Γι' αὐτὸ ἀναβάλλει τὴν αὐτοκτονία γιὰ νὰ ἐκδικηθῇ (447 κ.έ.), ὅπως ἡ *Μήδεια* κι ὁ Ὀρέστης.

Ἐπάρχουν καὶ ἀρκετὲς ἀναφορὲς στὴν αὐτοκτονία, ἐπειδὴ ὅμως δὲν ἔχουν καμιὰ ἰδιαίτερη σημασία, δὲν τὶς συζητοῦμε¹.

Τὰ συμπεράσματα ποὺ μποροῦμε νὰ ἀντλήσωμε ἀπὸ τὴν πὶδ πάνω συζήτηση εἶναι τὰ ἀκόλουθα :

(α) Ἐπάρχει σημαντικὴ διαφορὰ ὡς πρὸς τὴν ἐκμετάλλευση τοῦ μοτίβου τῆς αὐτοκτονίας ἀπὸ τοὺς τρεῖς μεγάλους τραγικούς μας. Ὁ *Αἰσχύλος* λίγες φορές τὸ χρησιμοποιοεῖ, γιὰ νὰ δώσῃ ἔνταση στὸ πάθος ἢ καὶ γιὰ νὰ ὑπογραμμίσῃ ἓνα στοιχεῖο τοῦ χαρακτήρα κάποιου προσώπου. Ἡ αὐτοκτονία, ποὺ ἡ ἐκμετάλλευσή της περιορίζεται σὲ λίγους στίχους, δὲν ἐπηρεάζει ἢ ἐπηρεάζεται ἐλάχιστα τὴ δραματικὴ ἐξέλιξη. Οἱ

1. *Cas.* 599, *Men.* 912, *Asin.* 816, *Trin.* 536, *Poen.* 146, 309, 311, 746, *Bacch.* 903, *Capt.* 636, *Pers.* 815, *Pseud.* 1229.

ἀβάστακτες συμφορὲς καὶ ἡ ἀτίμωση ἢ ὁ φόβος γιὰ ἀτίμωση εἶναι οἱ λόγοι ποὺ σπρώχνουν στὴν αὐτοκτονία. Ἡ ἀντίληψη «κρεῖσσον γὰρ εἰσ-ἀπάξ θανεῖν ἢ τὰς ἀπάσας ἡμέρας πάσχειν κακῶς» εἶναι πλατιά διαδεδομένη στὴν ἀρχαία Ἑλληνικὴ κοινωνία.

Ὁ Σοφοκλῆς ἀντίθετα τὸ ἐκμεταλλεύεται πολὺ συχνά. Τὸ βρίσκομε σὲ ὅλα τὰ σωζόμενα ἔργα του, ὅπου ἡ αὐτοκτονία δὲ μένει μόνο στὸ στάδιο τῆς ἀπειλῆς, ἀλλὰ ὑλοποιεῖται, καὶ εἶναι στενά δεμένη μὲ τὸ χαρακτήρα καὶ τὴν κατάσταση. Τονίζει ἐπίσης περισσότερο τὸ στοιχεῖο τῆς «δύσκειας» καὶ τοῦ «γέλωτος», δηλαδὴ τῆς ἀτίμωσης καὶ τῆς γελοιοποίησης, σὰ βασικὸ λόγο ποὺ σπρώχνει στὴν αὐτοκτονία. Ἡ Ἀντιγόνη του εἶναι ἕως μοναδικὴ ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς αὐτοκτονίας, ὅπου τρία πρόσωπα, ἡ Ἀντιγόνη, ὁ Αἴμων καὶ ἡ Εὐρυδίκη, αὐτοκτονοῦν. Σὲ τρία τουλάχιστον ἔργα του δίνει μιὰ φόρμουλα σὲ αὐτὸ τὸ μοτίβο: σιωπηρὴ ἐγκατάλειψη τῆς σκηνῆς (Ἰοκάστη, Δηιάνειρα, Εὐρυδίκη), ποὺ τὴν ἀκολουθεῖ μετὰ ἀπὸ ἓνα χορικὸ ἢ εἶδηση ὅτι τὸ πρόσωπο ποὺ ἐγκατάλειψε τὴ σκηνὴ σιωπηρὸ αὐτοκτόνησε.

Μιὰ αὐστηρότητα συνοδεύει τὴν ἐκμετάλλευση τῆς αὐτοκτονίας στὸ Σοφοκλῆ, αὐστηρότητα ποὺ εἶναι χαρακτηριστικὴ καὶ τῆς ὅλης του δημιουργίας.

Πολὺ συχνὴ εἶναι ἐπίσης ἡ ἐκμετάλλευση τῆς αὐτοκτονίας ἀπὸ τὸν Εὐριπίδη. Παρόλο τοῦτο λίγα σχετικὰ πρόσωπα αὐτοκτονοῦν (Φαίδρα, Ἰοκάστη). Τὶς περισσότερες φορὲς ἡ ἀλλαγὴ τῆς κατάστασης σημαίνει καὶ ἐγκατάλειψη τῆς ιδέας τῆς αὐτοκτονίας. Οἱ σπουδαιότεροι λόγοι, ποὺ κάνουν κάποιο πρόσωπο νὰ αὐτοκτονήσῃ ἢ νὰ σκεφτῇ νὰ αὐτοκτονήσῃ, εἶναι μεγάλες καὶ ἀνυπόφορες συμφορὲς, ἡ δύσκεια καὶ ἡ γελοιοποίηση.

Ἡ αὐτοκτονία στὸν Εὐριπίδη, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἔνταση τοῦ πάθους ποὺ δημιουργεῖ, βοηθᾷ ἐπίσης καὶ στὸ χαρακτηρισμὸ τῶν προσώπων. Αὐτὸ βέβαια, ὅπως εἴπαμε, τὸ βρίσκομε καὶ στὸν Αἰσχύλο, ὅπου π.χ. ἡ αὐτοκτονία ὑπογραμμίζει ἓνα σημαντικὸ χαρακτηριστικὸ τῆς Κλυταιμῆστρας ἢ τῶν Δαναίδων, συνήθως ὅμως ἡ «Ἰβρις» ἐπισκιάζει μὲ τὴ βαριά σκιά της αὐτὸ τὸ μοτίβο. Γι' αὐτὸ δὲ νιώθουμε συμπάθεια ὅταν ἀκοῦμε τὴν Κλυταιμῆστρα νὰ ὑποκρίνεται μπροστὰ στὸν Ἀγαμέμνονα ὅτι δῆθεν ἀποπειράθηκε πολλὰς φορὲς νὰ αὐτοκτονήσῃ. Οὔτε καὶ τὴν περίπτωσιν τοῦ Ξέρξη, ποὺ βλέπομε τὴ συμφορὰ του σὰ μιὰ δίκαιη τιμωρία γιὰ τὴν «ὑβριν» του. Ἡ μόνη περίπτωσις ποὺ νιώθουμε συμπάθεια εἶναι ἡ περίπτωσις τῆς Ἰοῦς, ὅμως καὶ ἐδῶ μειώνεται ἀπὸ τὴν αἴσθησιν ὅτι καὶ τὴν περίπτωσίν της, ὅπως καὶ μὲ τὸν Προμηθεά, ἡ τιμωρία εἶναι συνέπεια ὕβρεως ἀπέναντι στὸ Δία.

Στὸ Σοφοκλῆ ἡ αὐτοκτονία εἶναι ἐπίσης ἓνα μέσο ποὺ τονίζει τὸ

πάθος ἢ ἓνα χαρακτηριστικὸ ἐνὸς προσώπου, ὅπως π.χ. στὸν *Αἴαντα*, ὅπου ὑπογραμμίζει τὴν ὑπερβολικὴ εὐθιξία τοῦ Αἴαντα σχετικὰ μὲ τὴ δύσ- κλεια καὶ τὴ γελοιοποίηση. Κυρίως ὅμως τὴν ἐκμεταλλεύεται γιὰ λόγους δραματικούς: π.χ. στὴν *Ἀντιγόνη* τὴν αὐτοκτονία τοῦ Αἴμονα καὶ τῆς Εὐρυδίκης τὴν ἐκμεταλλεύεται, γιὰ νὰ μᾶς δείξῃ πῶς μετὰ ἀπὸ αὐτές τίς συμφορὲς ἀντιδρᾷ ὁ Κρέοντας.

Αὐτὸς ποὺ προβληματίζεται περισσότερο μὲ τὸ μοτίβο τῆς αὐτο- κτονίας εἶναι ὁ Εὐριπίδης, ποὺ τὸ χρησιμοποεῖ μὲ μεγάλη ἐπιτυχία γιὰ πολλαπλοὺς σκοποὺς: (α) γιὰ νὰ δώσῃ ἔνταση στὸ πάθος, (β) γιὰ νὰ τονίσῃ μιὰ χαρακτηριστικὴ λεπτομέρεια ἐνὸς προσώπου, (γ) γιὰ νὰ κἀνῃ ἓνα πρόσωπο ποὺ ἦταν ἀποκρουστικὸ πρὸ ἀνθρώπινο καὶ συμπαθητικὸ στοὺς θεατῆς.

Ὁ Εὐριπίδης σὲ ἀρκετὲς περιπτώσεις «παίξει» μὲ τὸ μοτίβο τῆς αὐτοκτονίας. Αὐτὸ γίνεται π.χ. ὅταν τὸ χρησιμοποεῖ, γιὰ νὰ παραπλανῆσῃ λιγάκι τοὺς θεατῆς στὶς προσδοκίες τους (Μῆδεια) ἢ ὅταν ἐκμεταλλεύεται τὴ φόρμουλα «ἐγκατάλειψῃ τῆς σκηνῆς μὲ σκοπὸ τὴν αὐτοκτονία — πραγματοποίηση τῆς ἀπειλῆς — ἀναγγελία τῆς αὐτοκτονίας», γιὰ νὰ τὴν ἀνατρέψῃ, ὅπως συμβαίνει μὲ τὴν περίπτωση τῆς τροφοῦ στὸν *Ἰππόλυτο*.

Ὁ Εὐριπίδης εἶναι ἐπίσης αὐτὸς ποὺ τὴν ἀπειλὴ γιὰ αὐτοκτονία τὴν ἀντικαθιστᾷ μὲ τὴν ἐπιθυμία γιὰ ἐκδίκηση (π.χ. Μῆδεια, στὸ ὁμώνυμο ἔργο, Ὁρέστης καὶ Ἡλέκτρα στὸν Ὁρέστη).

Αὐτὸς εἶναι ἐπίσης ποὺ ἀνατρέπει τὴν ἀντίληψη τοῦ «ἢ καλῶς ζῆν ἢ καλῶς τεθνηκέναι». Ἐνῶ στοὺς ἄλλους τραγικούς, ἀλλὰ μερικὲς φορές καὶ στὸν ἴδιο, ἡ αὐτοκτονία εἶναι μιὰ ἥρωϊκὴ ἀπόφαση γιὰ νὰ ἀποπλύνῃ κανεὶς μιὰ μεγάλη συμφορὰ, τὴν ἀτίμωση καὶ τὴ γελοιοποίηση — τὸ ἀντίθετο, δηλαδὴ τὸ συμβιβασμὸ τὸν θεωροῦν ἀτιμωτικὸ — ὁ Εὐριπίδης ἀντιστρέφει αὐτὴ τὴν ἀντίληψη στὸν *Ἡρακλῆ* του, ὅπου ὑποστηρίζει ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο. Μὲ τὸ στόμα τοῦ Θησέα ὑποστηρίζει ὅτι ἡ αὐτοκτονία εἶναι «ἀμαθία» (1254). Ἡ λύση ποὺ προτείνει στηρίζεται στὴ φιλία. Ὁ «ἀγῶν λόγων» μεταξὺ τοῦ Ἡρακλῆ καὶ τοῦ Θησέα (1255-1339) εἶναι ἐπιχειρηματολογία ὑπὲρ τῆς παλαιᾶς παραδοσιακῆς ἀντίληψης ἀπὸ τὴ μιὰ καὶ ὑπὲρ τῆς νέας λύσης ἀπὸ τὴν ἄλλη. Ἀξιοπρόσεχτα εἶναι τὰ λόγια τοῦ Ἡρακλῆ στὸ στίχο 1347 κ.έ.:

*ἔσκεψάμην δὲ καίπερ ἐν κακοῖσιν ὦν,
μὴ δειλίαν ὄφλω τιν' ἐκλιπὼν φάος·
ταῖς συμφοραῖς γὰρ ὅστις οὐχ ὑφίσταται,
οὐδ' ἀνδρὸς ἂν δύναϊθ' ὑποστῆναι βέλος.*

Ἡ ἀπόφασή του εἶναι: «ἐγκαρτερήσω βίοτον» (1351). Καὶ αὐτὴ ἡ ἐγκαρτέρηση εἶναι κάτι τὸ νέο ποὺ προσφέρει ὁ Εὐριπίδης στὸν ἀνθρώπο.

Ἔνα ἄλλο νεωτεριστικὸ στοιχεῖο σχετικὸ μὲ τὸ μοτίβο αὐτὸ εἶναι ἡ αὐτοθυσία κάποιου νέου ἢ νέας, ποὺ γίνεται εἴτε γιὰ νὰ δείξη τὴ μεγάλη ἀφοσίωση πρὸς τὸ σύζυγο (Ἄλκηστις, Εὐάδην), εἴτε γιὰ νὰ σώσῃ μὲ τὴ θυσία τὴν πατρίδα (Ἰφιγένεια, Μακαρία, Μενοικεύς), εἴτε γιὰ νὰ δείξη τὴν εὐγένεια ἑνὸς προσώπου (Πολυξένη).

(β) Ὁ Ἄριστοφάνης χρησιμοποιεῖ τὸ μοτίβο τῆς αὐτοκτονίας ἐντελῶς ἐξωτερικά, ἀπλῶς καὶ μόνο γιὰ νὰ δημιουργήσῃ μιὰ κωμικότητα. Τίς λίγες φορές ποὺ τὸ ἐκμεταλλεύεται παρωδεῖ τὸ τραγικὸ μοτίβο.

(γ) Ἡ Μέση σίγουρα τὸ χρησιμοποίησε, ὅπως μᾶς φανερώνουν μερικὰ ἀποσπάσματα καὶ τίτλοι κωμωδιῶν. Δυστυχῶς ὅμως δὲν μποροῦμε νὰ σχηματίσουμε καλὴ εἰκόνα σχετικὰ μὲ τὴ δραματικὴ ἐκμετάλλευση τῆς αὐτοκτονίας, ἀφοῦ δὲ μᾶς σώζεται ἀκέραια καμιὰ κωμωδία αὐτῆς τῆς περιόδου.

(δ) Στὴ Νέα τὸ μοτίβο τῆς αὐτοκτονίας εἶναι πολὺ σημαντικὸ, σενὰ δεμένο μὲ τὸ χαρακτήρα καὶ τὴν κατάσταση, εἶναι πιὸ σοβαρὸ ἀπὸ ὅτι στὸν Ἄριστοφάνη καὶ μερικές φορές ἀπλώνεται σὲ ὅλο τὸ ἔργο. Οἱ λόγοι γιὰ τοὺς ὁποίους ἕνα πρόσωπο σκέφτεται τὴν αὐτοκτονία, ποτὲ ὅμως δὲν τὴν πραγματοποιεῖ, εἶναι πολλοί: ἡ δύσκληια καὶ ἡ γελοιοποίηση (Gelasimus), ὁ κίνδυνος γιὰ ἀτίμωση (Ampelisca καὶ Palaestra), οἱ ἀβάστακτες βιοτικὲς συνθήκες (Staphyla), ἡ ἀποτυχία μιᾶς Ἰντριγκας (Davus), ἀλλὰ σχεδὸν ἀποκλειστικὰ ἡ αὐτοκτονία συνδέεται μὲ τὸν ἐρωτευμένο νέο, ποὺ σκέφτεται νὰ αὐτοκτονήσῃ ἐπειδὴ εἶναι ἀπελπισμένος ἀπὸ τίς ἐρωτικὲς του ὑποθέσεις (Πολέμων στὴν *Περικειρ.*, Θρασωνίδης στὸ *Μισοῦμενο*, Calidorus στὸν *Pseudolus*, Alcesimarchus στὴν *Cistellaria*, ὁ Pamphilus καὶ ὁ Charinus στὴν *Andria*, ὁ Phaedria στὸν *Eunuchus*, ὁ Antipho καὶ ὁ Phaedria στὸν *Phormio*, ὁ Charinus στὸν *Mercator*, ὁ Argyrippus στὴν *Asinaria*, ὁ Stratippocles στὸν *Epidicus*), μὲ μιὰ ἐρωτευμένη νέα (ἡ Planesium στὸν *Curculio*) ἢ μιὰ νέα πάνω στὴ μεγάλη τῆς θλίψῃ (ἡ Glycerium στὴν *Andria*) ἢ μὲ ἕνα ἐρωτιάρη γέρο (ὁ Lysidamus στὴν *Casina*).

Σὲ μερικές περιπτώσεις τὸ μοτίβο αὐτὸ εἶναι πολὺ χαλαρὰ δεμένο μὲ τὴ δράση, εἶναι περισσότερο ἐξωτερικὸ στοιχεῖο, ὅπως στὸν Ἄριστοφάνη, μὲ τὸν ὁποῖο καμιὰ φορὰ καὶ ταυτίζεται, π.χ. *Poen.* 306-313, 1341 κ.έ. (πρβλ. *Νεφέλες* 776-782), καὶ *Pseud.* 85-96. Τίς περισσότερες ὅμως φορές εἶναι στενὰ δεμένο μὲ τὴ δράση καὶ τὸ χαρακτήρα καὶ ἀπλώνεται σὲ μεγάλο μέρος τοῦ ἔργου, ὅπως π.χ. στὸ *Μισοῦμενο* καὶ στὴν *Περικειρομένη*.

Οἱ ἐρωτευμένοι νέοι παίρνουν συνήθως στὰ σοβαρὰ τὴν ἰδέα τῆς αὐτοκτονίας. Καὶ ἂν δὲν τὴν πραγματοποιοῦν, αὐτὸ ὀφείλεται στὸ γεγονός ὅτι ἡ κατάσταση ἐξελίσσεται στὸ τέλος σύμφωνα μὲ τίς ἐπιθυμίες

τους. Ἡ ὑπερβολή στὸ πάθος τους, ποὺ τὸ τονίζει ἀκόμη περισσότερο τὸ μοτίβο τῆς αὐτοκτονίας, ὅπως δὴποτε γιὰ τοὺς θεατὲς εἶναι ἓνα στοιχεῖο ποὺ θὰ τοὺς κἀνη νὰ μειδιάσουν, ἐπειδὴ ξέρουν ὅτι στὸ τέλος ὅλα θὰ πᾶνε καλά.

Ἡ ἐπίδραση τῆς τραγωδίας φαίνεται σὲ ἀρκετὲς περιπτώσεις, ὅπου ἡ ἐκμετάλλευση τοῦ μοτίβου τῆς αὐτοκτονίας γίνεται μὲ τραγικὸ τρόπο, π.χ. ὁ *Alcesimarchus* στὴν *Cistellaria*, ὅπως καὶ ὁ *Lysidamus* στὴν *Casina*, μᾶς θυμίζει τὸν Αἴαντα· ἡ ἀπόπειρα αὐτοκτονίας στὴν *Andria* σίγουρα μιμεῖται τὴν Εὐάδνη στὶς *Ἰκέτιδες* τοῦ Εὐριπίδη· ἡ *Ampelisca* καὶ ἡ *Palaestra* μᾶς θυμίζουν τὶς ἡρωίδες τῆς τραγωδίας· ὁ *Chalinus* στὴν *Casina* ἀντιμετωπίζει τὴν κατάστασή μὲ ἥρωικὴ νοοτροπία, καὶ ὁ *Gelasimus* φτάνει στὴν ἀπόφασή του νὰ αὐτοκτονήσῃ μετὰ ἀπὸ μιὰ κλιμακωτὴ χειροτέρευση τῆς κατάστασής, ποὺ θυμίζει τραγωδία.

Τέλος, στὸ *Stichus* καὶ στὸ *Rudens* γίνεται μιὰ ὠραία καὶ ἔξυπνη ἐκμετάλλευση τῆς τραγικῆς φόρμουλας 'ἐγκατάλειψη τῆς σκηνῆς — αὐτοκτονία — ἀναγγελία τῆς αὐτοκτονίας': ἐδῶ ἔχομε μόνο τὸ πρῶτο, δηλαδὴ ἐγκατάλειψη τῆς σκηνῆς μὲ πρόθεση τὴν αὐτοκτονία. Ἐπειδὴ μετὰ ἀπὸ αὐτό, τὸ πρόσωπο ποὺ φεύγει δὲν ξαναεμφανίζεται, οἱ θεατὲς μένουν στὸ σκοτάδι, διότι δὲν ξέρουν ἂν ὁ *Gelasimus* ἢ ὁ *Gripus* πραγματοποιήσαν τὴν ἀπειλή τους ὅτι θὰ αὐτοκτονήσουν.